

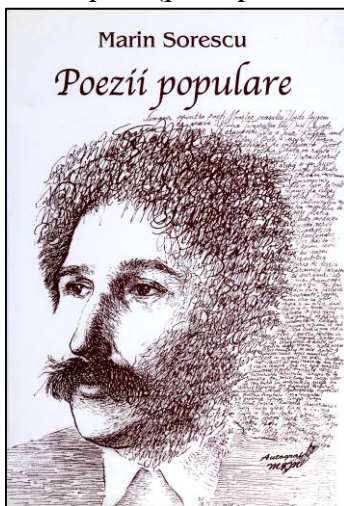
Marin SORESCU, *Poezii populare*. Cuvânt înainte și note de George Sorescu. Studiu introductiv de Ada Stuparu, Craiova, Editura Autograf MJM, 2013, 328 p.

În primii ani ai celui de al optulea deceniu al secolului trecut, Marin Sorescu era un scriitor consacrat. Vasta lui operă (poet, prozator, dramaturg, eseist, traducător și critic literar) avea un statut bine definit și se bucura de o reală prețuire, nu doar la nivel național, ci și dincolo de fruntarii, fiind unul dintre cei mai traduși autori din generația sa. Scrierile lui, de certă originalitate, păreau așezate definitiv într-o matcă inconfundabilă, ce nu mai lăsa loc înnoirilor.

Iată însă că, pe neașteptate, în anul 1973 dă la iveală o fascinantă carte de poeme, intitulată *La Liliaci*, care, în următorul sfert de veac, avea să fie continuată de încă cinci, ultima fiind editată postum. Primul volum și chiar următoarele două i-au luat prin surprindere pe o seamă dintre confrății de breaslă. Aceștia, neștiind unde să încadreze scrierea respectivă, s-au grăbit să-i minimalizeze ori să-i nege orice valoare. Alții, dimpotrivă, mai familiarizați cu subtilitățile creației literare soresciene, au încununat tomul din 1973 cu premiul Uniunii Scriitorilor.

Cei ce au socotit volumele din acest ciclu „o colecție de documente etnografice” nu au greșit prea mult, pentru că – într-adevăr – de aici pleacă scriitorul. Numai că el nu prezintă informațiile de teren *tale-quale*, așa cum le auzise de la mama Nicolîța ori de la alți consăteni, ci le trece prin filtrul talentului și sensibilității sale poetice, esențializându-le. Poemele din cele șase cărți ale ciclului, aproape fără excepție, abordează teme majore ale culturii populare arhaice.

Ceea ce nu au înțeles unii, căznindu-se să demonstreze contrariul, este că Marin Sorescu era puternic ancorat în atmosfera satului românesc tradițional. Iubea acest univers, încărcat de rosturi și semnificații adânci, ale căror înțelesuri nu a conținut să le descifreze. Popasul îndelung pe care îl face pe lângă „cimitirul din valea cu liliaci

înfloriți”, dialogând dezinvolt cu semenii – indiferent dacă se aflau în lumea albă sau în cealaltă jumătate a neamului – reprezintă chintesența unor observații pe care le-a tot făcut, cu zăbavă, de-a lungul întregii sale vieți. Un fel de capăt al drumului.

Cum a început această lungă călătorie inițiativă, rezultă din cartea cu titlul de mai sus, pe care distinsul profesor Traian Diaconescu, de la Catedra de limbi clasice a Facultății de Litere din cadrul Universității ieșene, ne-a pus-o la dispoziție, cu ceva timp în urmă. O primise, pe la începutul anului, de la universitarul doljean George Sorescu, fratele mai mare al scriitorului.

Aflăm, astfel, că abia pășise pe treptele gimnaziului de la Murgași, când a început să noteze într-un caiet frânturi de gândire și simțire românească, așa cum le auzea de la unii sau de la alții: proverbe, cântece, secvențe de obiceiuri, strigături, jocuri de copii, frământături de limbă, incantații ș.a. Un descântec de alungat ploaia l-a performat el însuși, împreună cu alți copii din Bulzești, aflați la pășunat vitele. „Făceam mâinile cupe, strângeam norii din toate părțile cerului și îi aruncam într-un colț, zicând: Treci nor trecător,/ Că te-ajunge soarele/ Și-ți taie picioarele/ Cu un pai, cu un mai,/ Cu căciula lui Mihai/ Plină de coji de mălai/ Și aruncă nouă cai./ Caii nechezară,/ Lupii urlară,/ Cocoșii cântară./ Ieși, mamă, cu druga/ De mulge pe Murga,/ Murga nepăscută./ Ploaia risipită./ Un pic ici, un pic la munte./ Du-te, ploaie, du-te!” (p. 292). Este, într-adevăr, una dintre cele mai complete și mai frumoase incantații pluviale existente în folclorul oltenesc.

De la ilustrul scriitor au rămas trei caiete în care, alături de versuri proprii și excerptări de tot felul, apar și texte de literatură populară. Primele două au fost completate în anii studiilor gimnaziale și, îndeosebi, ai celor liceale. Nu este prea clar dacă a avut asemenea preocupări și în perioada ieșeană, unde și-a desăvârșit instrucția, absolvind cursurile Facultății de Filologie a Universității „Alexandru Ioan Cuza”. Cel de al treilea caiet, „mult mai bogat și mai divers”, datează din anul 1977.

Inițiativa publicării acestui volum de *Poezii populare* îi aparține profesorului universitar dr. George Sorescu. El scrie și un cuvânt înainte, intitulat *Către obârșii – pasiuni și preocupări*, în care încearcă să situeze personalitatea fratelui mai mic într-un context adecvat, raportându-l la mai mulți scriitori care au vădit același interes față de spiritualitatea tradițională sătească. În același timp, se referă și la ambianța familială, care a favorizat și întreținut pasiunea acestuia pentru inepuizabilul filon de inspirație abia descoperit.

Ordonarea și clasificare textelor i-au fost încredințate Anei Stuparu, o profesoară sânguincioasă și devotată, care i-a închinat scriitorului și o teză de doctorat (*Marin Sorescu – starea poetică a limbii române*), ceea ce nu pare să o recomande însă pentru întocmirea unui corpus folcloric. Fără a intra în amănunte, vom spune doar câteva cuvinte despre rodul muncii sale. Incipitul *Foaie verde*, cu toate derivările sale, nu poate fi utilizat ca *titlu* pentru textele folclorice în fruntea cărora se află, deoarece nu este decât o formulă *invocativă*, un *leitmotiv* al liricii noastre folclorice, care s-a extins mai târziu și asupra cântecelor epice. De regulă, nu se pune nici un titlu, departajarea făcându-se prin numărul de ordine sau, dacă ținem neapărat, prin folosirea celui de al doilea vers.

Piesa nr. 53 (*Pe sub boltă, pe sub viță*) nu este cântec de dragoste, ci o baladă, pe care Alexandru Amzulescu o include în ciclul *Familial* (Îndrăgostiții), sub numele *Brumărelul*. Nici textul de sub nr. 61 (*M-aș culca și-mi vine somn*) nu este cântec de dragoste, deoarece versurile „Iaca perna, iaca patul./ Culcă-te, lua-te-ar dracul!” nu par să fie rodul unor sentimente de iubire. Piesa nr. 237 (*Ia-ți, mireasă, ziua bună*) nu este o doină de jale, ci un cântec ritual-ceremonial de nuntă, locul lui fiind pe lângă nr. 542, unde apare o variantă a acestui text.

Dincolo de asemenea inexactități, trebuie spus că acest corpus de documente etnoculturale este consistent și deosebit de valoros. Numără peste 566 de texte, aproape toate autentice, majoritatea fiind culese de autor pe parcursul unui număr de treizeci de ani. Celelalte i-au fost puse la îndemână de către diverși colaboratori, ale căror nume sunt consemnate la locul cuvenit. Repertoriul acoperă mai toate genurile și categoriile folclorice îndătinat: doine de dragoste și dor, de jale, de înstrăinare, de voie bună, de voinicie, de cătanie, apoi balade, strigături, descântece, cântece din repertoriul familial, texte din repertoriul calendaristic (Sântoaderul, Văruțele, colinde, plugușoare, jocuri cu măști), acestora adăugându-li-se numărători și frământături de limbă, ghicitori etc.

Cele mai multe dintre creațiile folclorice antologate provin de pe meleagurile Olteniei, la loc de frunte situându-se Bulzeștii, adică satul de baștină al poetului. Alte piese i-au parvenit din diverse regiuni ale țării, printre care: Alba, Argeș, Bihor, Brăila, Cluj, Galați, Hunedoara, Ilfov, Maramureș, Sibiu și Suceava. Mulți dintre subiecții chestionați fac parte din familie: mama Nicolîța (cea mai prodigioasă, cu rol hotărâtor și în elaborarea ciclului *La Lilieci*), urmată de tatăl

acesteia, George Ionescu, Maria, Sanda și George (surori și frate), Grigore Sorescu (nepot de soră) și Maria Șeitan din Niculești – Jianu, Brăila (soacra poetului). Acestora li s-au alăturat sumedenie de bulzeșteni (rubedenii mai îndepărtate, vecini, prieteni, foști colegi de școală), oameni de toate vârstele și cu ocupații dintre cele mai diferite.

Surprinde faptul că printre cântecele de dragoste și dor din prezentul volum (177 la număr!) nu figurează, decât cu totul accidental, cele ce ilustreau, cu mai bine de o sută de ani în urmă, o anume latură a liricii populare din această parte a țării, de genul: „Oftează, mândră, oftează,/ Toată lumea să te crează,/ C-ai fost neică (!) amurează” (p. 37). Sunt piese pe care le colportau lăutarii, iar tânărul Petru Caraman le-a cules de la mai mulți soldați dintr-un regiment oltean dizlocat undeva în sudul Moldovei. Și nu ne gândim la textele ce vădesc tendințe de îngroșare a erotismului, ci la creații decente precum: „I-auzi, mândro, turtureaua,/ Lasă la focu argeaua,/ Haida să-nfundăm vâlceaua” sau „Foaie verde de sipică,/ D-aolică, neică Dincă,/ Geaba ai casă de sticlă/ Și n-ai nici o ibovnică” (Caraman, *Literatura populară*, p. 236). Cum nu ne închipuim că ar fi ieșit din uz, mai ales dacă avem în vedere că fenomenul lăutăriei din zonă era atât de viguros pe vremea efectuării acestei culegeri, ne întrebăm dacă nu cumva le va fi ocolit chiar autorul, socotindu-le producții periferice, neconforme cu temele care îl preocupau.

Din repertoriul cântecului propriu-zis, vom mai supune atenției cititorilor doar o temă stilistică, și anume cea oximoronică sau a imposibilităților, care în literatura de specialitate este numită *formula adynaton* (Adrian Fochi). De obicei, versurile oximoronice sunt apanajul cântecelor de dragoste, al aceloră din repertoriul premarital, apariția lor în alte categorii folclorice fiind foarte rară. O asemenea excepție se dovedește a fi textul de sub nr. 8 al colecției în discuție, nelocalizat: „Foaie verde bob de linte,/ – Descunună-mă, părinte,/ De nevasta dinainte./ – Nu te pot descununa,/ Până nu mi-ai număra/ Penele după doi cucii,/ Iarba după nouă lunci,/ Iar atunci și nici atunci,/ Când o face plopul nuci/ Și răchita mere dulci,/ Iar atunci și nici atunci” (p. 40). Asemenea asocieri metaforice nu sunt edificatoare doar pentru destrămarea relațiilor de iubire, ci și pentru trăinicia acestora.

Pe la sfârșitul anului 1966, Marin Sorescu se afla într-o vizită în Iugoslavia, unde și-a petrecut o parte a Sărbătorilor de iarnă. În a treia zi de Crăciun se găsea la Belgrad, unde întâmplarea i l-a scos în cale pe studentul Ratimir, un vlăstar al vlahilor din nord-estul Serbiei. Au stat o vreme de vorbă, iar poetul – încântat de cunoștințele

folclorice ale fratelui de pe meleagurile sud-dunărene – s-a grăbit să noteze cam tot ce i-a spus acesta: unsprezece texte, cuprinzând cântece lirice, apoi lirico-epice (*Čéiu ŝi cu brádu ŝi Šárpe al galben*), două balade (*Novác, Baba Novác ŝi Šobán Cóstá*) și câteva secvențe dintr-un foarte interesant cântec ceremonial de înmormântare (*Pri sel câmp al pogorât*). Toate sunt creații populare străvechi, deosebit de importante sub aspect documentar. Iar meritul scriitorului este și acela de a le fi transcris într-o pronunție apropiată de cea originală, pe care interlocutorul său o păstra cu destulă fidelitate.

Dintre piesele menționate, cel mai viu interes îl suscită cântecul funerar, ale cărui prime șapte versuri sună astfel: „Pri sel câmp al pogorât/ Mearže șearbu-al maurát./ Cu potcoave potcovice/ Șî cu coarne poleice./ Între coarne șe dușea?/ Dușea leagân de mătasă./ A în leagân sânge...” (p. 210). Este partea introductivă din așa-numita *Petrecătură*, un text ce se intonează la petrecut mortul. Etnologul Slavoljub Gacović a adunat mai toate aceste texte și le-a analizat, publicându-le apoi la o editură din București. Primul motiv care apare în textul lui Sorescu este cel al *cerbului călător*, animalul psihopomp care poartă în leagănul dintre coarne trupul defunctului. Folclorul vlahilor din Serbia contribuie hotărâtor la elucidarea unor enigme din mitologia noastră funerară.

Pentru cea de a doua secvență a textului, tema esențială o constituie *scrierea sufletului*: „Șî dânu lucrú șe-s lucrú?/ La cărț' negri prefira/ Șî di Domnu sî ruga./ Să mi-l scrie/ 'N carcea vie./ Auz Domnu șe spunea./ Al conșeiu ș-a frânt/ Șî moștila [cerneala] s-a sfârșit./ Șî de-a neagră s-anșeput./ Niș conșeiu nu s-a frânt./ Nâș moștila n-a sfârșit” (p. 210-211). Este vorba de o străveche credință, potrivit căreia, la cumpăna vieții soarta muritorului este decisă de o putere supremă: Zâna bătrână, Arhanghelul Mihail, Doamna Irodie, Maica Domnului ori chiar Dumnezeu, cum se întâmplă în cazul de față. Una dintre divinități îl scrie pe călător în cartea *vieții* (cu cerneală *roșie*) sau în cea a *morții* (cu cerneală *neagră*). O variantă transilvăneană a cântecului din Serbia este cât se poate de edificatoare: „D-ale', dragă Măriuță./ Pre mult ai întârziet./ Că *roșala* s-o gătat/ Șî conșeiu s-o ciuntat/ Șî hârtia s-o împlut/ Șî viața ți s-o fârșât” (Zagra – Năsăud).

Printre colaboratorii scriitorului, s-a numărat și profesorul Ion Zubașcu din Dragomireștii Maramureșului. În octombrie 1977, acesta i-a trimis un text de vreo două sute de versuri, intitulat *Moartea păcurarului Dumitru în ziua de Sâmedru* (p. 252-259), pretinzând că ar fi o *baladă* din părțile locului. În realitate este o *făcătură*, pe care

misticatorul o devoalează la p. 259, arătând cum a înădit el laolaltă câteva colinde, cântece propriu-zise și strigături de joc, încercând să scoată din ele o baladă. Piesele culese de la Ioana Ofrim (bunică), Maria și Gavril Zubașcu (părinți), Floare Marius din Ieud și Maria Tisăliță din Șieu vor fi fost, probabil, deosebit de valoroase. Dacă i le trimitea poetului întocmai, se chema că ar fi făcut un lucru de ispravă. Din păcate, el le-a încâlcit în așa hal, încât nimeni nu mai înțelege nimic. Colindul mioritic maramureșean a fost pur și simplu ciopârțit și amestecat cu alte texte. Iar acolo unde n-a mai știut ce să adauge, și-a lăsat imaginația slobodă: „La cap îmi puneț un mniel” (p. 254), se spune acum în testamentul ciobanului. Iar oile care urmau să-l slujească nu mai sunt doar bălăi, seine ori cornute, ci și *albastre*: „Oile cele dalbastre/ Mândru m-or cânta pe coaste,/ Oile cele-albăstrele/ Mândru m-or cânta cu jele” (p. 255).

Nu vom încheia acest comentariu fără a spune două-trei vorbe și despre *obiceiurile* incluse în volum. Din părțile Sibiului a primit unele informații cu privire la datina *Văruțelor*. Este o formă de înfrățire rituală ce se înfăptuiește în zilele de primăvară, la celebrarea Sfântului Toader sau a Sărbătorilor de Paști. I se mai spune *Suroratul*, *Însurățirea* sau *Învărucitul*. Practicile săvârșite sunt ample și încărcate de semnificații străvechi. Cele trei versuri („Pe sub meri,/ Pe sub peri,/ Să ne prindem veri”) alcătuiesc finalul suportului poetic din contextul datinii.

Spre sfârșitul verii lui 1973, Marin Sorescu se afla în Germania Federală, fiind bursierul Academiei de Arte din Berlinul de Vest. De aici, îi scria mamei Nicolîța, întrebând-o tot soiul de lucruri despre obiceiul *Joimărica* sau *Joimărița*, o datină veche cu implicații funerare. Ar fi vrut să știe cam totul despre ea: când se practica, cum arăta personajul în închipuirea oamenilor, dacă făcea bine sau rău, cine umbla cu *Joimărica* și ce recompense primea, dacă o văzuse cineva, întâmplări etc. Intuiția scriitorului l-a călăuzit cum nu se putea mai bine, deoarece Oltenia se numără printre cele mai conservatoare zone ale datinii. De teama acestei babe-zmeoaice, prohibițiile din noaptea premergătoare sărbătorii Joi Mari-lor erau respectate de femei cu sfințenie. Cât despre literatura aferentă *Joimăriței*, aceasta include credințe, practici rituale, incantații, descântece, colinde, formule descolindătoare, toate suscitând pentru poet cel mai profund interes.

Tot mama Nicolîța i-a descris și obiceiul lăutului cu *iarbă mare*, așa cum se desfășura acasă la părinții ei. Era o practică pe care fetele din Bulzești – împreună cu ai casei – o înfăptuiau primăvara, în ajunul

Sfântului Toader. Rădăcinile acestei plante, cu miros plăcut, erau căutate de băieți și de fete pe Stava și Dobreț, fiind aduse acasă chiar în ziua folosirii lor. Prin alte părți ale țării, planta se numește *oman*, *iarba lui Tatin*, *tătăneasă*, *popelnic* etc. Rădăcinile erau spălate, tăiate în bucăți și fierte în apa pentru lăutoare. După săvârșirea acestui act ritual, bunica poetului pune pe capul fiecărei fete câteva rădăcini de iarbă mare, le lega cu o broboadă și zicea: „Iarbă mare, iarbă mare,/ Eu îți dau pâine și sare./ Tu să-mi faci cosița mare!” (p. 311). Dacă a doua zi părul nu crescuse, fetele erau sfătuite să nu cârtească, pentru a nu deveni victimele cailor Sfântului Toader, implicați în înfăptuirea miracolului.

Nici unul din cele aproape 570 de documente etnofolclorice din corpul lui Marin Sorescu nu este lipsit de importanță. Fiecare parte spune ceva, întrucât relevă o scenă de viață. Chiar și textele „ajustate”, continuă să strălucească prin secvențele rămase intacte. Le-a adunat decenii de-a rândul și le-a păstrat cu bucuria de a fi pus laolaltă atâtea mărturii de cugetare străbună. Nu pare să fi fost preocupat de ordonarea acestui material pe genuri, specii sau categorii. A vrut oare poetul să publice o colecție de folclor? Este greu de spus. Dacă ar fi avut o asemenea intenție, putea să o materializeze încă de la începutul anilor optzeci, când mai toate piesele din acest volum erau deja adunate; dar n-a făcut-o. Credem, mai curând, că această zestre spirituală a fost clădită pentru laboratorul său poetic. Era numai a lui. Și probabil că așa ar trebui să rămână.

Ion H. CIUBOTARU

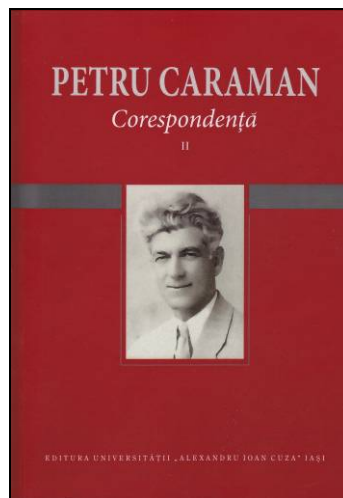
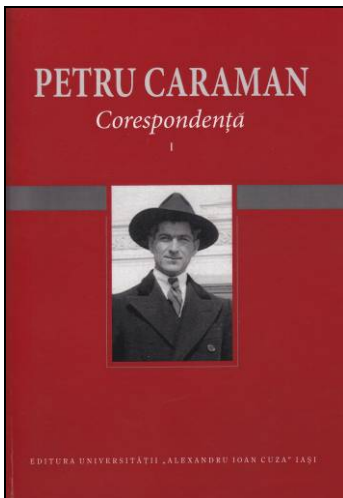
Petru Caraman, *Corespondență*, vol. 1-2. Ediție îngrijită de Ion H. Ciubotaru și Remus Zăstroiu. Introducere și notă asupra ediției de Ion H. Ciubotaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, 782 p. (vol. I); 844 p. (vol. II)

Cărturarul Petru Caraman (1898-1980) a lăsat posterității o impunătoare operă științifică, unică prin temele investigate, erudiție și profunzimea analizei. În fiecare dintre domeniile pe care le-a abordat (lingvistică, etnologie, istorie literară, medievistică, slavistică), savantul a adus contribuții fundamentale, multe dintre acestea rămânând nedepășite până astăzi. Destinul tragic l-a împiedicat pe

parcursul vieții să-și pună în valoare întregul potențial. Majoritatea studiilor sale au văzut lumina tiparului postum. Meritul valorificării și editării manuscriselor aparține etnologului Ion H. Ciubotaru, discipol și biograf al savantului, beneficiind și de concursul altor cercetători consacrați – Ovidiu Bârlea, Silvia Ciubotaru, Gheorghe Drăgan, Remus Zăstroiu, Livia Cotorcea.

Correspondența profesorului Caraman vine să-i întrească moștenirea științifică, oferindu-ne mărturii prețioase despre viața și creația autorului. Deja în monografia *Petru Caraman. Destinul cărturarului* (Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, 658 p.), Ion H. Ciubotaru a reprodus numeroase fragmente din scrisorile lui Caraman, reușind să ne intrige și să ne convingă de valoarea materialelor. Prezenta ediție răspunde, astfel, unei necesități resimțite de exegeți și de toți admiratorii operei lui Petru Caraman.

Volumul întâi reunește scrisorile expediate de Caraman, precum și alte documente (adrese, chestionare, întâmpinări, memorii, solicitări de cărți de la bibliotecă), iar al doilea cuprinde corespondența primită. Textele provin din arhiva personală a cărturarului, ale unora dintre corespondenții săi (Ion Mușlea, Iordan Datcu, Gheorghe Ivănescu), din colecțiile Bibliotecii Academiei Române și chiar din... dosarele Securității. Editorii semnaleză totuși că o parte valoroasă a corespondenței lui Petru Caraman cu savanți români și de peste hotare s-a pierdut în diverse circumstanțe (furată în anii războiului, confiscată de agenții Securității etc.). Am vrea să credem că mai ales în arhivele științifice de peste hotare se păstrează scrisori care-și așteaptă editorul.

Cele două volume de corespondență reprezintă un pandant inseparabil de opera științifică a lui Petru Caraman. Simpla parcurgere a numelor corespondenților ne sugerează multitudinea domeniilor și spațiilor geografice care l-au preocupat pe cărturarul ieșean: de la istoria și cultura românească până la cea a seminiților slave și a altor popoare. În șirul adresanților și expeditorilor aflăm personalități științifice marcante din România (Ovid Densusianu, Artur Gorovei, Sextil Pușcariu, Mircea Eliade, Constantin C. Giurescu, Ion C. Chițimia ș.a.), romaniști (Rosa del Conte, Klaus Heitmann) și slaviști europeni (Antonin Václavík, Hristo Vakarelski ș.a.). Din aceeași pleiadă de savanți face parte și Petru Caraman – discipol al unora dintre adresați, coleg de cercetare, profesor și mentor pentru alții.

Documentele publicate conțin mărturii valoroase vizând laboratorul de creație al profesorului Petru Caraman, precum și al corespondenților săi. Avem ocazia să urmărim geneza și realizarea unora dintre proiectele savantului (bunăoară, studiul *Le reflet de la Mer dans le folklore roumain et la continuité ininterrompue du peuple roumain en Dobroudja depuis sa formation*, evocat în corespondența cu Paul Miron – vol. I, p. 362, 371, 374-378; vol. II, p. 496), odiseea publicării lucrărilor, intervențiile editorilor, piedicile puse de răuvoitori. Unele scrisori includ adevărate disertații istorico-filologice: originea și semnificația sufixului *-escu* în antroponimia românească (răspuns lui Constantin C. Giurescu – vol. I, p. 195-198), etimologia diferitelor toponime (către G. T. Kirileanu – vol. I, p. 254, 277-280, 301-306 ș.a.), proveniența Mitropolitului Dosoftei dintre aromâni, dedusă din particularitățile lingvistice ale scrierilor prelatului (către E. Dvoicenko-Markova – vol. I, p. 169-170) etc. Din paginile respective, transpare rigoarea argumentării, vastul orizont de erudiție și expunerea limpede, probându-i vocația de cercetător și pedagog. Insetate în corespondență, raționamentele savante capătă o tonalitate amicală, devin accesibile unui cerc mai larg de cititori.

Cronica vieții lui Petru Caraman ocupă un loc central în corespondență. Autorul împărtășește prietenilor nedreptățile îndurate (înlăturarea abuzivă de la Universitatea din Iași, ostracizarea din viața academică, dificultățile publicării în revistele de specialitate) și își revendică drepturile încălcate, în petițiile și memoriile adresate autorităților. „Sunt un om care mi-am ratat total viața, vreau să spun, nu am realizat – în îndelungatul șir de ani pe care i-am străbătut – nici măcar un minimum din ceea ce aș fi dorit și din ceea ce cred c-aș fi putut realiza” (vol. I, p. 108), îi mărturisea îndurerat lui Iordan Datcu.

Mai cu seamă în scrisorile către istoricul literar și folcloristul Gheorghe T. Kirileanu (1872-1960), remarcă Ion H. Ciubotaru, „îl simțim pe savantul ieșean dezvăluindu-și tainele sufletului și cele mai personale idei sau năzuinți, dezlănțuindu-se temperamental împotriva nedreptăților regimului comunist și imoralității unor semeni ori mărturisindu-și stările depresive” (vol. I, p. 37-38). Corespondența celor doi numără zeci de pagini și, pe lângă amănuntele vieții personale, cuprinde evocări pitorești ale peisajelor naturii, discuții filologice, considerații asupra istoriei și culturii românești.

Dar întâlnim și rânduri din care iradiază cutezanța și optimismul, indiferent de vicisitudini. După ce îndurase nenumărate prigoniri, fostul profesor universitar a păstrat înțelepciunea și energia necesară pentru a-i îmbărbăta și pe alți oameni încercați de soartă. Iată ce-i scria juristului George Strat, o rudă a familiei Caraman, la 22 septembrie 1955: „A fi obsedat de gânduri și obsesii funeste și chiar de neagra deznădejde este firesc – mai ales în anumite stări de gravă criză sufletească, provocate de împrejurări excepțional de aspre, ca acelea prin care ai trecut mata. A te lăsa însă doborât de ele, aceasta însă nu pot și nici nu vreau s-o înțeleg! [...] Așadar, să facem ca și cum existența noastră s-ar prelungi în veac! Să ne desfășurăm fără sfială planuri de viitor și să scăpărăm în nopți gânduri îndrăznețe, stăpâniți de *iluzia* că ele pot fi scânteii care să lumineze eternitatea... Căci în orice caz, rezultatele vor fi incomparabil mai fericite decât acele ale renunțării și resemnării!” (vol. I, p. 462-463, 465). Dovadă a acestui spirit neînfrânt, stăpânit de „gânduri îndrăznețe”, sunt și multiplele cereri prin care, până în ultimii ani, Caraman solicita împrumutul literaturii de specialitate de la bibliotecile din România și din străinătate (vol. I, p. 697-747).

Numeroase fire ale destinului l-au unit pe savant cu românii din Basarabia. Din această provincie procura, la sfârșitul anilor '30 ai secolului trecut, cărți pentru Biblioteca Seminarului de slavistică, pe care îl conducea. Ne stau mărturie scrisorile lui L. Frenc, anticar din Chișinău, care informa profesorul despre titlurile disponibile (operele clasicilor ruși, studii de slavistică) (vol. II, p. 297-301). Petru Caraman întreținea legături și cu librari din alte localități (Cernăuți, Edineț, Bălți, Cahul, Cetatea Albă etc.), expediindu-le liste cu edițiile pe care le căuta¹. După

¹ Ion H. Ciubotaru, *Petru Caraman. Destinul cărturarului*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 203-204.

retragerea armatelor sovietice din Basarabia și Bucovina, în 1941, „auzind că toate cărțile rusești, din înalt ordin militar german, sunt arse ori aruncate prin râuri și bălți sau distruse barbar în alte chipuri”, savantul a organizat colectarea volumelor „necesare creării unei secții, serios dotate, de literatură rusă și ucraineană” (din memoriul adresat lui Alexandru Myller, rectorul Universității din Iași, 7 decembrie 1944 – vol. I, p. 548-549). Gestul respectiv constituie o veritabilă pildă de prețuire a valorilor culturale și elevație intelectuală, diametral opusă politicii brutale de rusificare a autorităților comuniste.

Din Basarabia proveneau unii dintre studenții profesorului, între aceștia – viitorul lingvist de renume mondial Eugen Coșeriu (1921-2002). În vara lui 1940, după invazia sovietică, Coșeriu s-a refugiat în dreapta Prutului, în satul Trușești (astăzi, în județul Botoșani), fără a avea mijloace de subzistență, nici măcar pentru a ajunge la Iași, unde studia. În acel moment de cumpănă, citind în ziar anunțul despre situația studentului său, Petru Caraman (concentrat la granița cu Iugoslavia) i-a expediat o sumă importantă de bani. În toamna aceluiași an, l-a susținut financiar din nou, dându-i și o pereche de bocanci, pentru a pleca la studii la Roma. Eugen Coșeriu i-a purtat o vie recunoștință întreaga viață².

Correspondența publicată oglindește crâmpoșele din relațiile celor doi savanți. Aflăm astfel o telegramă expediată la 1 februarie 1941, din cetatea eternă: „D-lui Prof. Petru Caraman/ Fac. de Litere Iași, România/ Respectuoase salutări. Eugen Coșeriu” (vol. II, p. 162). Doar cunoscând evenimentele care au precedat mesajul, îi putem intui subînțelesurile: era o expresie a recunoștinței, o confirmare a faptului că, datorită susținerii lui Caraman, și-a împlinit visul de a studia în străinătate. Peste aproape trei decenii, rememorând începuturile carierei științifice a lui Coșeriu, fostul său profesor îi scria: „Un destin bun ți-a condus pașii prin beznă, în timpurile acelea tulburi și sanghinare, care nu știau să cruțe valorile umane, ci numai să le distrugă... Acel destin te-a ridicat pe deasupra abisurilor și a genunilor negre, unde clocoteau patimile oarbe și te-a călăuzit acolo în providențialul, luminosul Occident, salvându-te. Te-a salvat pentru români, pentru romanistică, pentru umanitate...” (vol. I, p. 88). Din scrisorile citate, conchidem că a existat o corespondență mai amplă între Petru Caraman și Eugen Coșeriu, datând din anii '60-'70, din care editorii au reușit să recupereze doar o parte.

² *Ibidem*, p. 364-365.

Un alt student cu vocația cercetării, originar din Vulcănești – Ismail (conform altor surse, Bairamcea – Cetatea Albă³), a fost poetul, traducătorul și publicistul Boris Baidan (1912-1984). În 1939, absolvă Facultatea de Filologie a Universității din Iași, specialitatea Limbile și literaturile slave. Petru Caraman i-a predat cursul de etnografie huțulă și a prezidat comisia de la examenul de licență⁴. Baidan a consacrat câteva studii poemului rus *Cântec despre oastea lui Igor*, pe care l-a și tradus în română. Exemplarul uneia dintre publicațiile sale, *Al. Papadopol-Calimach și „Cuvânt despre expediția lui Igor”*. *Teorii vechi în lumina cercetărilor nouă*⁵, poartă următoarea dedicație: „Domnului Prof. Universitar Petre Caraman, această încercare de a sluji știința, din partea unuia din elevii săi. Boris Baidan”⁶. Spre deosebire de Eugen Coșeriu, destinul i-a lăsat lui Boris Baidan mai puține șanse de afirmare. Între anii 1950-1968, a fost deportat în Siberia, iar după revenire la baștină a activat în calitate de colaborator la Muzeul Republican de Literatură, traducător la ziarul „Chișinău. Gazetă de seară”, redactor la *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*⁷.

Deși trecuse prin încercări dramatice, care i-au întrerupt ascensiunea profesională (până la exilul siberian, susținuse doctoratul și era asistent la Catedra de slavistică a Universității din Cluj), Baidan nu și-a uitat dascălul, nici subiectul care-l pasionase în tinerețe. Într-o scrisoare din 20 decembrie 1968, își reamintește întâlnirile cu Petru Caraman: „La examenul de licență ați fost în comisie, iar în 1946 la Alba Iulia mi-ați recenzat oral pe scurt lucrarea mea *Слово о полку Игореве*. Era o zi frumoasă și am stat de vorbă în grădină. Abia acum după ce am confruntat-o cu alte lucrări, va fi publicată aici la noi și o veți primi” (vol. II, p. 18). Fără a cunoaște răstimpul ce separă scrisoarea de momentul evocat, am putea crede că s-au scurs numai câteva luni, iar discipolul lui Petru Caraman, primind observațiile profesorului, a revenit asupra lucrării. Deși are alte obligații de serviciu, Boris Baidan recurge din nou la cunoștințele mentorului său: „În prezent, în calitate de redactor științific pentru transcriere și etimologie

³ Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Fundației Culturale Române, 2002, p. 142.

⁴ Iurie Colesnic, *În culisele istoriei*, Chișinău, Cultura, 2015, p. 22.

⁵ Extras din revista „Viața școlii”, Iași, an. XII, nr. 3, 1939.

⁶ *Ibidem*, p. 24.

⁷ *Dicționarul scriitorilor români din Basarabia (1812-2010)*, ediția a II-a revăzută și completată, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2010, p. 24.

la Enciclopedia Sovietică Moldovenească, simt că voi avea nevoie să fac apel la bunăvoința D-vastră. Mai precis, vreau să Vă rog să-mi permiteți să Vă rog să consimțiți a-mi acorda unele consultații privitoare la rezolvarea unor formule etimologice” (vol. II, p. 18).

Din scrisoarea citată, mai aflăm că Boris Baidan obținuse adresa poștală a lui Petru Caraman de la „tov. Badiu” (vol. II, p. 19). S-a păstrat o felicitare expediată de criticul și istoricul literar Vasile Badiu (1933-1994) lui Petru Caraman, la 20 decembrie 1968. Deși laconică, aceasta conține amănunte semnificative. E scrisă înainte de Crăciun (pe stil nou) și citează o urătură populară, parcă făcând aluzie la subiectul tezei de doctorat a lui Caraman⁸. Vasile Badiu adăuga în post-scriptum: „Lucrările D-voastră sunt cunoscute, citate și apreciate de unii din cei mai mari folcloriști sovietici (la Moscova și Leningrad). Dacă doriți, scrieți-mi și eu Vă pot transmite date!” (vol. II, p. 18). La rândul lui, Boris Baidan se oferea să-l informeze „în legătură cu lucrările D-vastră citate aici” (vol. II, p. 19). Corespondenții din Chișinău știau, probabil, că Petru Caraman fusese exclus din instituțiile academice, iar publicarea lucrărilor sale – obstrucționată. Aprecierile unor savanți străini, „cei mai mari folcloriști sovietici”, probau că, în pofida deceniilor de tăcere impusă, renumele cărturarului depășise arealul românofon.

Petru Caraman este unul dintre puținii intelectuali care, în anii războiului și ai dictaturii comuniste, au condamnat public anexarea Basarabiei și nordului Bucovinei de către URSS. În revista „Însemnări ieșene” (nr. 11 din 1940), savantul publica studiul *Românitatea Basarabiei văzută de știința oficială sovietică*, în care demonstra „cu numeroase citate și cu date precise cum savanți ucraineni și ruși – printre care, membri ai Academiei de Științe – au publicat lucrări cu caracter riguros științific, în care *recunosc ei înșiși că în Basarabia, procentul populației românești este de circa 70 %*” (vol. I, p. 644). La data apariției și pe parcursul vieții autorului, lucrarea a fost puțin cunoscută. „Revista însă, deși tipărită, nu a fost difuzată, ci cenzura germană a oprit-o distrugând-o, tocmai din cauza studiului meu” (către Ștefan Pascu, 19 februarie 1976 – vol. I, p. 403). „Era o publicație considerată ca extrem de suspectă și de periculoasă și oricine o avea a căutat să se descotorosească de ea! [...] Astfel, oriunde se găsea la vreo bibliotecă publică sau particulară, a fost înlăturată sau distrusă” (către Paul Miron, 20 august 1975 – vol. I, p. 361).

⁸ *Obiceii colindatului la slavi și la români. Studiu comparativ*, Cracovia, 1933.

După semnarea Tratatului de Pace de la Paris, din 10 februarie 1947, Petru Caraman s-a pronunțat în două ședințe ale Consiliului Facultății de Litere și Filosofie a Universității din Iași împotriva legiferării rapturilor teritoriale sovietice (vol. I, p. 643). Profesorul ieșean enumeră aceste acțiuni curajoase într-un amplu memoriu adresat lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, la 11 mai 1964. Tot aici condamnă anexarea ținutului Herța, cedarea județelor Hotin, Ismail și Cetatea Albă către R.S.S. Ucraineană, deportările basarabenilor și bucovinenilor, pretinsa teorie a existenței unui grup etnic „moldovenesc” (vol. I, p. 644-646).

Un deceniu mai târziu, adresându-se istoricului Ștefan Pascu, acuza evitarea subiectului Basarabiei în cercetarea academică din România: „Lingviștii, etnografii, istoricii și alți specialiști români se opresc cu studiile lor la Prut! Dincolo de Prut nu îndrăznește nimeni să-și extindă investigațiile, ba chiar se feresc a face aluzii cât de vagi la această nefericită, mare provincie românească – reprezentând teritorial mai mult de jumătate din Moldova dintre Carpați și Nistru – care e destinată morții etnice. Iar un academician, lingvist de profesie, a mers cu generozitatea sa față de ruși pân-acolo, încât – «horror dictu» – a avut îndrăzneala incalificabilă de a ne demonstra că graiul românilor dintre Prut și Nistru este o altă limbă decât limba românească! Și spre dezamăgirea generală, nu s-a găsit printre românii neaoși nici un lingvist, care să-l cheme la ordine, dându-i cuvenita replică în numele sfântului adevăr, adică în numele științei celei adevărate...” (vol. I, p. 402). Pasajele citate relevă că destinul românilor de la est de Prut nu a încetat să-l preocupe. Cu mult înainte de 1989, Petru Caraman afirma adevăruri pe care abia în prezent le putem enunța liber. Scrisorile respective constituie mărturii valoroase privind locul Basarabiei în conștiința românească, meritând a fi reproduse în culegerile de documente și studii istorice.

O bună parte din corespondență a supraviețuit datorită faptului că autorul păstrase grijuliu ciornele scrisorilor expediate, precum și epistolele primite. Conștient de pericolul perchezițiilor, a ascuns textele „cu un conținut ceva mai curajos” în interiorul bustului din birou, între paginile cărților și caietelor de notițe, în spatele tablourilor etc. (vol. I, p. 44). Gestul sugerează concomitent valoarea pe care o atribuia corespondenței (adesea își ruga adresanții să confirme primirea epistolei și trata drept impertinență lipsa răspunsului). Până și în corespondența privată utiliza fraze elaborate, maxime antice și

moderne (în original), formulări plastice. Stilul multora dintre scrișori denotă pasiunea pentru arta literară. În spatele rândurilor întrezărim credința savantului în puterea cuvântului scris de a rezista în timp, de a se opune nedreptăților pe care brațul omenesc nu le-a putut opri. Iar credința sa nu a fost zadarnică.

Volumele de corespondență se alătură astăzi altor douăsprezece tomuri, publicate postum, cuprinzând întreaga moștenire științifică a lui Petru Caraman. După aprecierea lui Ion H. Ciubotaru, savantul a durat „o operă pentru eternitate”⁹.

Andrei PROHIN

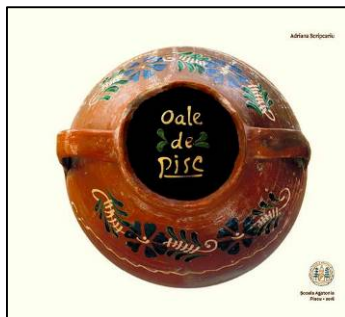
Adriana SCRIPCARIU, *Oale de Pisc.*

Patrimoniu cultural Ciolpani, județul Ilfov. Piscu, un vechi sat de olari, Piscu, Editura Școala Agatonia, 2016, 216 p.

Reculul ireversibil al meșteșugurilor tradiționale din satele românești, în contextul în care produsele sale nu mai sunt de folos contemporaneității, mult prea tehnologizată, a determinat apariția unor oameni de bine, a unor asociații și fundații care și-au dat seama că identitatea unui popor stă în valorile și tradițiile sale, adunând păreri, impresii, amintiri, păstrate în memoria colectivă a satului, constituind adevărate repere identitare ale comunității.

Motivația ce stă la baza acestei cărți se regăsește chiar în cadrul Cuvântului înainte, unde autoarea își exprimă speranța: „mi-aș dori ca această carte să aducă și să sporească dragul de meșteșug și să vindece anumite resentimente” (p. 6), deziderat, ce spunem noi, este pe cale, măcar parțial să se împlinească, în urma unei munci temeinice și susținute.

Volumul *Oale de Pisc* este o apariție editorială deosebită, ce impresionează, dincolo de conținut, prin calitatea sa grafică, coperta și supracopertă realizate în manieră artistică, provocând cititorul la o

⁹ Ion H. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 526.

nouă descoperire. Cartea este o poveste, ce rememorează, pagină cu pagină, amintiri, istorisiri, întâmplări ale piscașilor, oamenii locului, din satul Piscu, în apropierea Codrilor Vlăsiei este rezultatul unei strădanii colective, după cum modest se exprimă autoarea, reușind să creioneze și să scoată în evidență preocuparea principală a localnicilor, anume olăritul. Munca temerară a celor doi oameni, soț și soție, alături de copii, decizi să lase în urmă tumultul Bucureștiului pentru a se stabili și integra într-o comunitate rurală muntenească, este mai mult decât lăudabilă, pentru că, așa cum aflăm și din paginile cărții, acolo se întâmplă multe, cartea fiind de fapt, urmarea firească a acestor preocupări.

Asemeni multor așezări de olari, în care meșteșugul se confundă cu viața satului, ajutându-l să supraviețuiască în vremuri de restriște, satul Piscu, aflat la 35 de kilometri de București, a stat de-a lungul timpului, sub influența marelui oraș, olăritul fiind puntea de legătură cu acesta, prin numărul mare de oameni ce veneau să cumpere oale. Fiind atât de aproape de capitala țării, satul, ca întreaga regiune de altfel, a beneficiat și de atenția Domeniului Coroanei, sub jurisdicția căreia intră în anul 1884, fapt ce a dus la apariția școlii primare și a altor instituții de cultură care, alături de biserică, au constituit baza învățării unor întregi generații de piscași.

Pe lângă ocupațiile de bază specifice orcăru rural, oamenii locului și-au descoperit, începând cu jumătatea secolului al XIX-lea, o nouă vocație – olăritul. Beneficiind de vecinătatea apelor Ialomiței, a lemnului pădurilor seculare ale Vlăsiei și a pământului lutos de bună calitate, aici au apărut atelierele țărănești de olărit, antrenând și influențând întreaga parte centrală a Munteniei. Bătrânii locului își aduc aminte cum, datorită cererii mari de oale, satul „sâmbăta era oraș” (p. 9), căci oameni de pretutindeni, de la București, Oltenița ori Râmnicu Sărat, străbăteau distanțe mari pentru a le cumpăra; „veneau negustorii de luau marfă cât n-aveau olarii să vândă” (p. 9), după cum spune Niculae Barbu, un iscusit olar al satului.

Având în vedere acest entuziasm colectiv, administrația Domeniilor Coroanei înființează în anul 1901, la Periș, o localitate vecină, un atelier de mari dimensiuni pentru produs ceramică, astfel că la primul concurs național de olărie organizat în București, în anul 1908, i-au parte mulți olari din această zonă; ulterior numărul atelierelor a crescut exponențial, ajungând la peste 250 în perioada interbelică.

După război, din cauza nevoilor tot mai mari, venite pe fondul colectivizării forțate, în care cei mai mulți locuitori rămân fără pământuri și loturi de pădure, meșteșugul intră într-un regres puternic, fiind demantelat de așa-zisa economie programată, de stat, în care vasul de lut trece de la stadiul de obiect-unicat, rezultat al ingeniozității olarului, la cel de serie, în cadrul cooperativelor meșteșugărești, unde conta doar numărul, tiparul fiind același. Astfel olăritul ca meșteșug își pierde identitatea, anunțând dispariția sa; în anul 2016 în satul Piscu mai existau doar patru gospodării active sezonier, dintre care două mai funcționează tradițional. Dar cum în orice sfârșit există și un început, autorii își exprimă speranța ca măcar la nivelul unor proiecte cultural-educative susținute și de autoritățile locale (muzeu, workshop-uri în care copii învață arta olăritului, ateliere demonstrative, tipărituri) tradiția vaselor de Pisc să nu fie uitată.

Partea cea mai consistentă a volumului, susținută de un amplu suport fotografic, cu detalii, schițe și desene, este consacrată prezentării modului de realizare a vaselor, a etapelor de lucru, precum și a principalelor tipuri de oale. Fotografiiile, în bună parte color, dar și alb-negru sau sepia, surprind instantanee din viața familiilor de olari, fiind o binemeritată recunoaștere a muncii lor, care, în bună măsură, se confundă cu viața de zi cu zi. Astfel, cititorul este introdus în lumea atelierului, la roata de modelat, unde, ajutat de *frichiaș*, *porlog*, *curare* și *sărmă*, olarul dă viață unui nou vas. Extrem de didactic este prezentat și cuptorul de ars, construcție de suprafață, ridicat pe verticală, cu vatra și gura de alimentare sub nivelul solului, la care olarii munceau neconținut, reparându-l periodic.

Olăritul, ca meșteșug, a evoluat treptat, trecându-se de la forme simple, adesea neornamentate sau conținând puține elemente geometrice încrustate în pasta crudă a vasului, la cele mai evolute, angobate, *giuruite* în alb, verde ori albastru, pe suprafața cărora *olărițele* desăvârșeau din punct de vedere artistic vasul de lut, ajutându-se de corn, pensulă ori degetul înmuiat în vopsea. Compozițiile ornamentale erau dominate de elemente vegetale (flori, ciorchini de struguri, fructe) îmbinate cu elemente grafice (linii și puncte ritmate, valuri), realizate în pigmenți puternici de roșu, verde, *piersiciu*, alb și negru.

Pentru împlinirea efortului autorilor, volumul este întregit cu o prezentare a principalelor vase lucrate la Pisc, provenite din colecția *Asociației Gaspar, Baltasar și Melchior/Școala de la Piscu* și a unor gospodării particulare, precum și din diverse colecții muzeale.

Vasele cele mai mari ce s-au lucrat aici erau *berbenițele* cu două torți, de 45-55 cm (foarte căutate mai ales iarna pentru depozitarea cărnii) și *oalele de borș*, modelate vara, când se puteau usca în tihnă, la umbră. Realizarea lor presupunea multă pricepere din partea olarului, motiv pentru care nu oricine știa să le facă. *Lăptăriile* erau vase indispensabile în gospodăria rurală, cu trecere la târguri și la schimbul în natură, fiind folosite atât la muls, cât și la prepararea și păstrarea lactatelor, a brânzei în special. *Litrele*, *oalele îmbăierate* sau *puii*, asemănătoare tortarelor moldovenești, aveau capacități mici, de aproximativ 2 litri, fiind numai bune de dus mâncarea la câmp. Pentru zilele de Moși, la mare căutare erau *străchinile* ce se vindeau în pereche cu o cană la acestea, reținând atenția elementul decorativ central dispus pe fundul vasului. Nelipsite din vesela zilnică erau *cănille* sau *cănuțele* pentru băut apă, înflorate în nuanțe de bej, albastru sau negru, motiv pentru care se întrebau tot timpul anului.

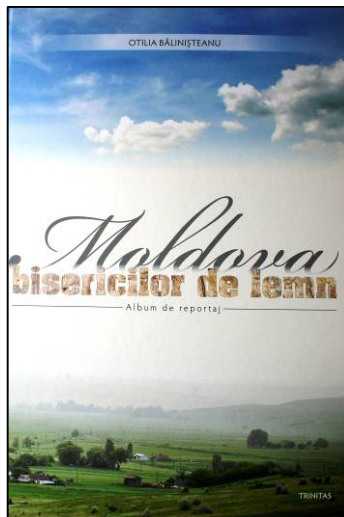
Olarii modelau și căni mai mari, cu cioc, până într-un litru, folosite în special pentru vin, numite local *borcane* sau *bărdace*. Luând ca model *taierele de Horezu*, o parte din olari au început să lucreze și *farfurii*, ornamentându-le cu decor bogat, pictat cu pensula, fără a ajunge însă la măiestria renumitei ceramici vâlcene. Din multitudinea de vase găsite, autorii au reușit să repertorieze și prezența în zonă a *ulcioarelor* de formă ovoidală, de 1,5-3 litri, vase greu de făcut („doar 4-5 meșteri din sat făceau” – p. 164); alături de *ploști* și *buriele*, caracteristice zonei, ulcioarele folosite pentru păstrat vinul întregesc ansamblul olurilor din Piscu. Pentru joaca celor mici, se modelau din lut forme miniaturale, jucării (fluierici, pușculițe, păsări, animale, personaje de basm), ce erau căutate în mod deosebit la iarmaroace.

Amintirea târgurilor de altădată, peripețiile ce însoțeau drumul oalelor din sat în sat sau de la sat la oraș, dramele colectivizării, încă prezente în mintea multor localnici, încheie periplusul în lumea olarilor din Piscu. Adunate și rediate aici, într-un colț de carte, acestea apar ca adevărate documente de istorie recentă, exprimând, totodată, simțul hâtru al românului: „Și uite așa, a trecut regimul ăla, a venit ăstălalt și acu ăstălalt. Și uite așa trecem de la una la alta. Noi mergem înainte, ce să facem. Drumul e bun, să fim sănătoși!” (p. 214).

Otilia BĂLINIȘTEANU, *Moldova bisericilor de lemn.*
Album de reportaj, București, Editura Trinitas, 2017, 744 p.

Între mărturiile culturii populare, un loc de seamă aparține bisericilor de lemn, care teaurizează expresiile artistice ale meșterilor de odinioară, precum chenarul ferestrei, portalul ușii, stâlpii crestați ori brâul median al bisericii și alte elemente decorative sculptate măiestrit. Avem prilejul, acum, să le descoperim pe toate acestea între copertile aceleiași lucrări, care cuprinde cele mai reprezentative biserici de lemn ale Moldovei de la vest de Prut. Desigur, au existat preocupări în acest sens, concretizate în studii și volume dedicate acestor monumente ale arhitecturii de lemn, atât din perspectivă generală, scrise de specialiști ai domeniului, precum Ioana Cristache Panait și Titu Elian, în 1972, cât și particulară, precum cele din eparhiile Romanului și ale Hușilor, respectiv județele Bacău și Vaslui, lucrări ale lui Dorinel Ichim, în 1984 și 2001. Lucrarea de față are însă meritul unei noutăți editoriale absolute, fiind prima radiografie unitară a bisericilor de lemn moldovenesti, din perspectiva unui album de reportaj, prefațat, încă din 2014, de etnologul Emilia Pavel, cea care a fost între creatorii Muzeului Etnografic al Moldovei.

Autoarea volumului, Otilia Bălinișteanu, vreme de patru ani (2012-2015) a străbătut 20.000 de kilometri prin șase județe ale Moldovei, vizitând 204 biserici și realizând reportaje, publicate în ziarul „Lumina”, privitoare la 185 de biserici selectate după criteriile specifice (anume „valorizarea, prin reportaj, a acelor dintre locașurile ce păstrează suficiente elemente de identitate arhitecturală și de patrimoniu”), albumul fiind ilustrat cu o selecție dintre cele 29.000 de fotografii realizate pe teren. Cele mai multe biserici de lemn reprezentative se află în jumătatea de sud a Moldovei, în județele Bacău (45) și Vaslui (38), urmate de Botoșani (35), Neamț (28), Suceava (20) și Iași (19). Astfel, structura volumului cuprinde șase părți, precedate de câte un prolog, corespunzătoare fiecărui județ: I. Iași, p. 15-97, II. Suceava, p. 99-189, III. Botoșani, p. 191-303, IV. Neamț, p. 305-413,

V. Bacău, p. 415-563, VI. Vaslui, p. 565-711; tabele rezumative pentru fiecare județ, cu lista bisericilor, ctitorilor, destinația inițială a locașului și importanța acestuia, precum și un glosar încheie volumul.

Câmpia, cu așezări nestatornice în decursul istoriei, nu a fost prielnică bisericilor de lemn, județul Iași având doar 19 asemenea lăcașuri de cult, majoritatea aflate în zona colinară de sud și sud-vest. Totuși, la Păușești, găsim una dintre cele mai vechi biserici de lemn, de la 1643, ctitoria lui Ieremia Murguleț, iar la Brădicești, mănăstirea construită la 1691 și refăcută de episcopul Inochentie al Hușilor, la 1768. Unele lăcașuri de cult au fost restaurate recent, precum cel de la Stolniceni-Prăjescu, altele au frumoase dantelării în lemn la stâlpii pridvorului, portalul ușii, ancadramentul ferestrei și brâul împrejmuitor, precum cele de la Miroslovești și Muncelul de Sus, cea din urmă fiind „călătoare”, strămutată fiind din Broșteanca. Cimitirele pot tezauriza și ele măiestria meșterilor pietrari, cu semne și simboluri, precum la Șcheia, așezare cu veche carieră de piatră, aici existând „cel mai fascinant lapidariu țărănesc”.

În județul Suceava, în satul Putna, potrivit analizei dendrocronologice din 2002, se află una dintre cele mai vechi biserici de lemn din Europa; desigur, nu s-a păstrat în întregime, biserica fiind înnoită în secolul al XVIII-lea, când i-au fost adăugate absidele, însă bârnele din stejar aparțin bisericeții lui Dragoș vodă, vechi de peste 600 de ani, strămutată de Ștefan cel Mare de la Volovăț la Putna. Și vechea biserică din Vicovu de Jos a „călătorit” la Bilca, fiind strămutată la 1818 de egumenul Ioasaf de la Putna. Iar la Rădășeni, „satul cu miros de mere”, se află o ctitorie domnească, a lui Ștefan vodă Tomșa, de la care a rămas și o copie a linguriței de împărtașanie cu capul de bour incizat. Biserica, printre puținele din Moldova cu pictură pe bârnă, a fost restaurată și readusă la forma inițială.

Dacă la Botoșana supraviețuiește o biserică de dimensiuni impresionante, din 1810, unică în Bucovina, la Horodnicul de Jos se află una dintre cele mai valoroase din Moldova, „căsuța lui Dumnezeu”, construită la 1717. Din volumul Otiliei Bălinișteanu aflăm, în anul celebrării Centenarului Marii Uniri, că la Soloneț, alături de biserica din 1781, se află stejarul sădit la 15 octombrie 1922 în amintirea Unirii de la Alba Iulia.

Reportajele adunate între copertile acestui album reprezintă repere ale istoriei orale, consemnând perspectiva actuală a oamenilor locului asupra trecutului istoric, îmbinând realitățile documentare cu viziunea legendară. La Prisecani, lângă Flămânzi, în județul Botoșani,

Ștefan cel Mare ar fi întemeiat satul dintre dealurile pline de salcâmi, numindu-l după prisaca de acolo, unde „mierea curge ca undelemnul”. Desigur, salcâmul a apărut mult mai târziu pe meleagurile românești, dar într-o cultură a oralității trecutul este văzut din perspectiva prezentului și transcende realitățile istorice. De altfel, unele clișee istoriografice persistă și în literatura de specialitate. Schitul Orășani, construit la 1760, are, într-adevăr, „cea mai veche formă de absidă a altarului poligonală, nedecroșată, cu trei laturi”, însă planul acestei biserici nu poate deriva din casa țărănească, pentru că modelul sacru impunea perpetuarea unui spațiu liturgic consacrat de la începuturi.

La Brăești, ctitoria lui Miron Gorovei, de la 1745, este o „capodoperă a arhitecturii de lemn din ținutul Botoșanilor”, cu un „ceardac decorat cu infinită migală și gingășie” și cu portalul ușii, „inegalabil în frumusețe”, având 16 roți solare (p. 292). La Cotârgaci, se află o biserică dintre acelea „călătoare”, cumpărată din târgul Botoșani, la 1864, de vornicul Alecu Miclescu și strămutată aici. Acesta era și ctitorul bisericii de zid de la Cervicești, ridicată în apropierea uneia mai vechi, de lemn, „inima Cerviceștilor”, ctitorie a tatălui său, vornicul Constantin Miclescu, de la 1787, care păstrează patrimoniul iconografic original.

Expresivele chipuri de sfinți de pe catapeteasma bisericii din Văculești, din 1712, arată priceperea desăvârșită a zugravului. Mănăstirea Agafton, datată la 1729, este descrisă de autoare ca „o mică închipuire de lemn, cu turn țațos, învelit în solz de draniță”, aici viețuind, în vechime, mătușile lui Mihai Eminescu. Pe parcursul volumului, Otilia Bălinișteanu evocă, ici-colo, personalitățile legate de acele locuri, creând o istorie vie, sentimentală, o povestire pentru un spectru mai larg de cititori care, poate, nicicând nu vor răsfoi studii de specialitate despre bisericile de lemn.

În ținutul Neamțului, biserica din bârne de tisă (arbori ocrotiți) de la Bicazu Ardelean a fost construită la 1829, fiind printre puținele pictate integral pe lemn, precum în Maramureș, cu Hora Serafimilor, Șirul Mucenițelor etc. La Chirițeni se află și o biserică strămutată de la Gura Hangului, din calea apelor barajului de la Bicaz, în 1956, când toate satele de pe Valea Bistriței, de la Poiana Teiului și până la Secu și Izvorul Alb au fost strămutate, fiind desființate 20 de așezări. La Grințieș, biserica de lemn, prin arhitectura sa, poartă amintirea ardelenilor care au construit-o, refugiați în Moldova din cauza persecuțiilor administrației austriece; pomelnicul-pisanie de la 1794, chirilic, după cum se poate citi din fotografie, consemnează contribuția

fiecăruia: Ursul Corusan „au dat fer”, Gheorghe Pantazi „au dat veșmintele bisăricești”, Dumitru „au dat cue”, Ion Iuteș „au dat 5 lei” ș.a.m.d., iar preotul Grigorie „osteneală au dat mai multă decât toți” (p. 320). Astfel, albumul nu conține numai simple imagini de biserici și icoane, pomelnicele și pisaniile reprezentând surse documentare de cea mai mare importanță. În același areal, se află și biserica de la Galu, de la 1812, „expresia celui mai înalt rafinament întâlnit în arhitectura construcțiilor din lemn pe Valea Bistriței”. Iar biserica de la Pipirig, „cea mai frumoasă așezare din Munții Stânișoarei”, unde a slujit David Creangă, bunicul scriitorului Ion Creangă, găzduiește o colecție muzeală singulară de pomelnice (pălmare) de lemn.

Și în județul Neamț există una dintre cele mai vechi biserici de lemn, la Văleni, la 4 km de Piatra Neamț. Începuturile sale merg spre secolul al XVI-lea; pomelnicul, transcris la 1839, a cărui fotografie se află în album, începe șirul ctitorilor cu Ieremia vodă Movilă, însă consemnează și numele lui Petru voievod alături de data de 27 iulie 7082 (de la Facerea Lumii), adică 1574, ceea ce ne arată că nu Petru Rareș este ctitorul inițial al schitului de lemn, așa cum considera Nicolae Iorga, ci Petru Șchiopul. În biserică se păstrează icoane valoroase specifice secolului al XVI-lea sau o „Izgonire din rai” de la 1613. Biserica păstrează și o „străveche formă de boltire”, cu bolți semicilindrice. Autoarea trage un semnal de alarmă, arătând că biserica de la Văleni „dăinuie într-un anonim ce nu ne face cinste. Ca să ajungi din Piatra Neamț la Văleni trebuie să străbați 4 kilometri pe un drum de țară pietruit, fără ca locașul, monument istoric, să fie semnalizat de autorități” (p. 385).

În județele jumătății de sud a Moldovei, mai ales în Bacău și Vaslui, în funcție de zonele în care sunt răspândite, munte, deal sau câmpie, bisericile au fost construite din lemn, lemn și vălătuci și, mai rar, din nuiele și vălătuci. Însă la Dofteana, unde biserica a fost ridicată la 1746, „silueta delicată a lăcașului țășnește din verdele parcelat cu grija pe câmpurile dimprejur. Roată, până spre paturile din care porumbul își foșnește neliniștit frunzele, stă satul celor adormiți, cimitirul. Crucile albe par presărate de sus, pe sub perdeaua diafană a Cerului” (p. 444). La Cucuieți, biserica a fost strămutată din munte în vale, la 1794, fiind străjuită de simboluri apotropaice de sorginte precreștină, precum înfruntarea consolelor sub forma unor capete de berbec, lup și cal. Și în partea estică a județului Bacău, „blânda cetate a cerului de la Tisa-Silvestri”, care străjuiește locul din 1722, are

frumoase console exterioare sub forma unor capete de cai, însă numai înspre mieznoapte, spre frig și întuneric, iar în interior consolele au căpătat forme antropomorfe, precum un expresiv cap de om, toate acestea având rosturi magice în cultura populară. Biserica de lemn a Mănăstirii Ciolpani este cea mai mică din județ, a doua după cea din județul Botoșani, de la Dobrinăuți-Hapăi, „de mică ce-i, gândești c-ar încăpea în două brațe de voinic. O cutiuță cioplită cu dichis în lemn trainic, de stejar, învăluită în liniște și în lumină” (p. 492).

S-a păstrat și vechea biserică a Mănăstirii Răchitoasa, construită la 1677, strămutată în 1922 pe actualul amplasament. În aceeași zonă, pe Valea Zeletinului, la Oprișești, din vechea biserică de la 1634 nu a rămas, se pare, decât portalul din lemn, realizare măiastră a meșterilor din vechime, cu simboluri păzitoare, precum roți solare, cercuri și frânghii. Iar la Orbeni aflăm „chipul lemnului desăvârșit” al bisericii strămutate aici la 1785, în interior aflându-se o catapeteasmă impresionantă prin bogăția sculpturală; de asemenea, stâlpii despărțitori din pridvor și dintre pronaos și naos sunt sculptați cu rozete, cruci incizate „în unghie” și cu frânghia răsucită, care înconjoară și biserica în brâu median. La Șendrești aflăm că a slujit preotul Gheorghe Palade, bunicul lui George Emil Palade, laureatul Premiului Nobel. Mergând pe urmele bisericilor de lemn, autoarea a descoperit una și în satul Perchiu, locul unde s-a născut marele istoric Vasile Pârvan, însă casa părintească a acestuia nu mai există.

Dintre cele 51 de biserici de lemn ale județului Vaslui vizitate, 38 au fost considerate reprezentative, fiind descrise de Otilia Bălinișteanu în sensul cel mai potrivit: „Pitite prin rămășițele codrului, prin văgăuni sau cocoțate pe coaste abrupte, risipite prin sate în care poți ajunge doar vara și numai pe vreme bună, aceste sfinte lăcașuri seamănă cu niște cetăți ale trecutului ce nu vor încă să piardă lupta cu timpul”. Particularitatea acestor biserici constă în „decorul lemnului (cioplit, incizat, sculptat), care devine în interiorul acestor locașuri suportul unor capodopere. Vrejul, ca element de decor, se regăsește, ca un leitmotiv, în majoritatea bisericilor de lemn din județul Vaslui”. Însă căile de acces „sunt acum și pentru aceste biserici, ca de altfel, pentru întreg județul Vaslui, piedici ce n-ar mai trebui să existe în plin secol XXI” (p. 567).

Cea mai veche bisericuță de lemn din județul Vaslui, de la Cetățuia-Puiești, odinioară metoc al Mănăstirii Neamț, este așezată „pe platoul unui dâmboc”, fiind „mică, precum o piesă de lego. Te și miri

cum a ajuns acolo. Pe fundacul văii, pare o jucărioară expusă cu grijă, să poată fi admirată din toate părțile” (p. 680). Catapeteasma este cea originală, pictată la 1670, lăcașul suferind unele intervenții, potrivit unei inscripții, la 1751. Spre secolul al XVII-lea, în vremea lui Vasile Lupu, își caută începuturile și biserica de la Lipovăț, „una dintre cele mai frumoase biserici de lemn moldovenești”; este refăcută pe la 1717 de o obște de călugări greci, fiind închinată Mănăstirii Zografu de la Muntele Athos, însă mențiunile documentare sunt destul de confuze. În schimb, la Știoborâni pisania menționează anul construirii bisericii, la 1726. Aici, în interiorul bisericii, „se află o uluitoare și completă demonstrație că meșterii lemnari de odinioară știau să modeleze lemnul ca pe un aluat sacru, transfigurându-l, dându-i chip minunat, aplecându-se asupra lui cu respect și cu nedisimulată sfială”, apogeul actului artistic fiind atins „în cheile de boltă, decorate cu un șnur sub forma frânghiei răsucite, iar în centru rozeta” (p. 710).

La limita de sud a județului Vaslui, la Obârșeni –Vinderei, se află ctitoria banului Lupu Costachi, construită la 1746, a cărei portal de intrare „s-ar putea foarte bine lua la întrecere cu cea mai fină broderie. Meșterii au așezat pe grinzile brute ceva din trăirea și frumusețea propriului lor suflet. Motivul vrejului, stilizat, încadrează ușa într-o compoziție armonioasă”, sub streășină se află un rând de ocnițe „închipte”, iar „un brâu delicat încinge mijlocul pereților, fiind dublat, dedesubt, de alte șnururi incizate «în unghie» sau sub forma unor denticuli”.

Unul dintre exemplele elocvente, care poate sintetiza universul culturii populare în semne și simboluri crestate în lemn, îl reprezintă biserica de la Burghelești – Tanacu. Construită la 1819, astăzi este amenajată ca muzeu parohial, toate obiectele expuse fiind ordonate și etichetate. În interior, „nici un colț de bârnă, nici un centimetru de lemn n-a rămas nesculptat, neincizat, neînfrumusețat”. Peretele dintre pronaos și naos „are toate virtuțile unei cărți de etnografie, căci pe el sunt incizate străvechi motive românești: soarele și luna, rozeta stilizată, motivul «în unghie», funia răsucită, spicul, motivul «dinți de fierăstrău», motive florale, între care se remarcă unul de mare vechime, cel al lălelei. Toate, la un loc, spun o poveste despre oameni de demult, despre semnele după care se ghidau și despre motivele în care acestea au fost încifrate” (p. 595).

Petru CARAMAN, *Restituiri din domeniul slavisticii*. Lecții, studii, articole, recenzii, documente. Ediție îngrijită, notă asupra ediției, introducere și note de Livia Cotorcea, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 750 p.

Pe la începutul deceniului patru al secolului trecut, Petru Caraman era o autoritate în lumea slaviștilor, fiind recunoscut și apreciat ca atare de către cei mai de seamă specialiști ai timpului. Personalitatea sa era prețuită de mediile academice din Polonia, Ucraina, Bulgaria, Cehoslovacia, Serbia și Croația, iar cărturarii ruși îl considerau cel mai de seamă slavist contemporan din afara granițelor Uniunii Sovietice. Și nu doar erudiția de care dădea dovadă îi convinsese pe toți, cât mai ales originalitatea investigațiilor pe care le făcea. Era unul dintre puținii învățați ai lumii care examinase cu atenție particularitățile lingvistice și etnoculturale din spațiile de la confluența unor popoare slave (Polonia și Bielorusia, Polonia și Ucraina), fapt ce deschidea orizonturi nebănuite explorărilor de acest gen.

Dar nu numai slaviștii i-au elogiât calitățile profesionale. Cuvinte de laudă la adresa lui aveau să formuleze, ceva mai târziu, etnografii și folcloriștii din țările amintite, precum și din altele, atunci când au avut prilejul să-l cunoască și să-l asculte vorbind la al IV-lea Congres al geografilor și etnografilor slavi, ținut la Sofia în anul 1936. Proiectul lansat atunci, *Descolindatul în orientul și sud-estul Europei*, i-a luat prin surprindere pe toți participanții la acea prestigioasă manifestare, deoarece era o temă de un excepțional interes științific, la care nimeni nu se gândise. Etnologi de seamă, precum bulgarul Hristo Vakarelski, cehul Antonín Václavík ori croatul Milovan Gavazzi i-au rămas prieteni apropiați pentru multă vreme.

Confirmând întru totul aprecierile confrăților străini, în anul 1938 el și-a uimit examinatorii, atunci când s-a prezentat la concurs pentru a ocupa Catedra de slavistică de la Facultatea de Litere a Universității ieșene, rămasă vacantă prin pensionarea strălucitului profesor Ilie Bărbulescu. Ajuns șef al catedrei respective și director al

Bibliotecii de Limbi Slave, în vreo opt-nouă ani, profesorul Petru Caraman – deopotrivă dascăl și om de știință – avea să ridice disciplinele de profil pe culmi nemaiatinse până atunci.

Anii războiului l-au găsit într-o efervescență creatoare fără egal. Printre alte lucrări de primă însemnătate, avea gata de tipar patru tomuri masive din sfera slavisticii, care propuneau noi direcții de abordare științifică a temelor supuse dezbaterei. Lucrările respective își trăgeau substanța din cursurile pe care le preda studenților, pentru instrucția cărora nici un efort nu i se părea prea mare: *Introducere în studiul paleoslaviei și al slavei bisericești*, *Dialectologie slavă*, *Curs aplicat de paleografie și diplomatică slavo-română*, *Curs de literatură rusă modernă (Epoca Pușkin)*, *Curs practic de limba rusă*, *Introducere în dialectologia ucraineană*, *Literatură populară ucraineană*, *Istoria literaturii ucrainene*, *Istoria literaturii poloneze*, *Literatura popoarelor slave*, *Curs de etnografie și limbă huțulă*, *Limba și literatura bulgară*.

Dacă toate aceste lucrări, dactilografiate și ordonate riguros în patru volume a 700-800 de pagini fiecare, ar fi văzut lumina tiparului atunci, cine mai cuteza să pună sub semnul îndoielii calitățile de slavist ale universitarului ieșean? Din păcate, soarta i-a fost potrivnică. La întoarcerea din refugiu, avuția lui spirituală cea mai de preț, adăpostită într-o ladă arătoasă, avea să dispară fără urmă pe peronul gării din Alba Iulia. A pierdut atunci rodul a peste zece ani de trudă. Și ca și cum aceea cumplită lovitură nu ar fi fost suficientă, în scurtă vreme avea să urmeze samavolnica și definitivă îndepărtare a ilustrului slavist din învățământul superior, suprimându-i-se dreptul de a mai profesa vreodată. Nu au făcut-o „autoritățile comuniste”, cum încearcă să acrediteze unii, ci un ilustru lingvist aflat în fruntea *Consiliului profesoral*. Iar câțiva dintre discipolii acestuia au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a desăvârși răul înfăptuit de magistrul lor.

Înlăturat de la catedra pe care o slujise cu atâta competență și devotament, profesorul Caraman nu a mai revenit asupra lucrărilor de slavistică pierdute. Puținele documente ce se salvaseră, fiind puse prin alte bagaje, au fost date uitării. Nu s-a mai aplecat niciodată asupra acelor „epave rămase în urma naufragiului”, cum le numea adesea cu amărăciune. A rămas în contact cu slaviștii din afara granițelor, care continuau să-l caute și să-l consulte în chestiunile care îi interesau. Pe de altă parte, cunoștințele sale de slavistică, de etnografie slavă în primul rând, au fost valorizate în atâtea și atâtea studii de etnologie comparată pe care le-a elaborat, lucrări fundamentale pentru temeinica

înțelegere a culturii și civilizației tradiționale românești, în raport cu cea a popoarelor slave.

În primăvara lui 1954, s-a prezentat la Universitatea din Iași o *Comisie specială*, venită de la Institutul de Lingvistică din București, cu scopul de a organiza un examen pentru obținerea *certificatului de traducător* din diverse limbi străine. Cum era muritor de foame, profesorul Caraman s-a grăbit să se înscrie și el, optând pentru toate limbile slave, cele moderne și cele clasice. După îndelungi discuții, membrii comisiei i-au îngăduit să dea examen doar pentru *rusă* și *bulgară*. Rezultatele au fost așteptate mai bine de trei sferturi de an. Aflând că la limba bulgară primise calificativul *suficient*, iar la rusă fusese *respins*, ilustrul slavist a fost de-a dreptul indignat. Toate eforturile sale de a restabili adevărul au rămas fără nici un rezultat. Atunci s-a declanșat acțiunea de discreditare a *slavistului*, susținută, din păcate, și de o seamă dintre cei care îi urmaseră la catedră.

Ani și ani de-a rândul, mai mulți profesori din învățământul superior (nu tocmai bine intenționați) s-au tot întrebat care era, de fapt, adevărata formație științifică a învățatului: era slavist sau etnolog? Astăzi, cel ce examinează cu atenție lucrările sale află, desigur, răspunsul adecvat, identificând și dedesubturile preținsei dileme. Unora dintre slaviștii de la noi le convenea de minune să-l socoată pe Caraman doar folclorist sau etnograf, după cum și etnologilor improvizați le surâdea ideea de a-l situa exclusiv în rândul slaviștilor.

Este adevărat, atât în anii studiilor doctorale, cât și mai târziu, profesorul a spus de câteva ori: „Ca slavist, m-am considerat întotdeauna, în primul rând, etnograf”. Asta nu înseamnă că *slavistica*, în accepțiunea clasică a termenului, l-ar fi interesat mai puțin. Răuvoitorii i-au răstălmăcit spusele în fel și chip, însă realitatea nu a putut fi escamotată: a fost și va rămâne un eminent etnolog și, în același timp, un slavist de anvergură. Firește, nu ne gândim doar la comprehensiunea cu care examina spiritualitatea lumii slavilor în studiile sale de etnologie comparată, ci și la cele patru tomuri de slavistică propriu-zisă, pe care numai un destin advers le-a împiedicat să stea la temelie contribuțiilor sale teoretice și metodologice în acest domeniu.

La câțiva ani după trecerea savantului în lumea dreptilor, când *Fondul Caraman* fusese transferat deja la Institutul în care lucram, m-a vizitat profesoara Livia Cotorcea de la Catedra de limbi slave a Facultății de Filologie din cadrul Universității ieșene. Așa am aflat că era o mare admiratoare a ilustrului dispărut, căruia îi audiase aproape

toate conferințele, precum și intervențiile sale publice, pline de atâtea învățăminte, pe care le avea la sesiunile științifice și simpozioanele frecventate. Era omul de la care învățase, prin exemplu viu, ce înseamnă demnitatea, rectitudinea și intransigența profesională. Am discutat atunci, cu documentele pe masă, despre manuscrisele din domeniul slavisticii care se păstrau în arhiva cărturarului. Unele dintre acestea i le-am încredințat de îndată, iar altele i le-am dat ceva mai târziu, profund recunoscător pentru inițiativa pe care o avusese.

Prin strădania sa și a unor colege de catedră, manuscrisele respective aveau să fie tipărite în reviste de profil, intrând astfel în atenția specialiștilor din întreaga țară. Este vorba de scrieri ca *Introducere în istoria literaturii ruse*, *Învățăturile lui Vladimir Monomahul către fiii săi*, *Autohtonismul rusec al operei lui Pușkin* și altele. Un interes aparte îl suscita cel de al treilea text, nu doar prin valoarea lui în sine, ci și pentru că, pe o cale sau alta, studiul respectiv intrase în legendă. Reprezentase lecția de deschidere a cursului de slavistică din toamna anului 1938, când debutantul Petru Caraman, în fața unui amfiteatru arhiplin și a celor cinci profesori din comisia de examen, avusese o prestație didactico-științifică de-a dreptul excepțională.

Mult mai târziu, reputata profesoară Livia Cotorcea a revenit asupra aceluși fond de documente din patrimoniul caramanian. Gestul ei, de-a dreptul cutezător, a fost întâmpinat cu recunoștință de toți cei ce se resemnaseră în privința acelor texte atât de dificile, convingși că nu vor mai fi date la iveală vreodată. De data aceasta, distinsa slavistă nu a mai triat manuscrisele ca odinioară, ci le-a luat la cercetat filă cu filă. Cu o răbdare demnă de toată admirația, ea a analizat fiecare pagină în parte, fiecare însemnare, căutându-le locul cel mai potrivit în structura volumului pe care îl pregătea. Iar când numele vreunui autor era redat cu grafii diferite (rusă, poloneză sau ucraineană), cercetătoarea a studiat cu atenție toate situațiile, identificând țara de origine, pentru a evita ambiguitățile în privința apartenenței etnice a personalității respective.

Așa a reușit să pună în valoare redactările parțiale, fișele dispartate, însemnările răzlețe, comentariile bibliografice, analizele lingvistice și literare, adică maldăre întregi de foi amestecate, care i-au făcut să dea bir cu fugiții pe cei doi-trei slaviști cărora le propusesem, cu ani în urmă, să editeze materialele respective. Nu mă înduram să le abandonez, deoarece erau mărturiile dezastrului pe care îl trăise marele slavist și nu ar fi fost drept să-și piardă urma și acestea. Pe de altă parte,

suntem datori să recunoaștem că dacă Livia Cotorcea nu s-ar fi aplecat asupra lor cu atâta dăruire, soarta le-ar fi fost, desigur, pecetluită.

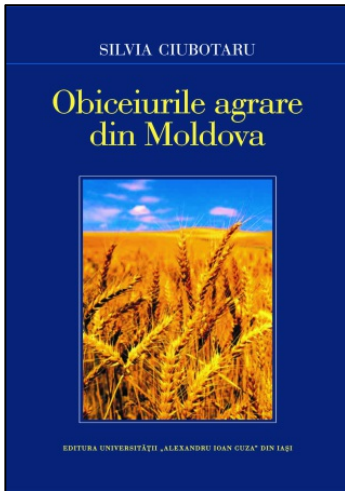
Restituirile slavistice din volumul întocmit de profesoara ieșeană sunt ordonate în șapte secțiuni mari, printre care: *rustică, domeniul general al slavisticii, documente slavo-române, paleografie slavă, gramatică slavă* ș.a. Fiecărei dimensiuni în parte i se adaugă mai multe subdiviziuni, în funcție de complexitatea problemelor abordate. Acestea edifică cititorul asupra activității desfășurate de profesor în cei zece ani petrecuți la Universitatea din Iași (1938-1947), când toate eforturile sale intelectuale erau canalizate într-o singură direcție: slavistica! Au urmat apoi aproape trei decenii în care cercetătorul nu a mai scris despre slavistica propriu-zisă, ceea ce nu înseamnă că s-a îndepărtat câtuși de puțin de domeniu. A dovedit-o în anul 1975, când a fost solicitat să întocmească un referat asupra lucrării de doctorat *Probleme de stilistică comparată privind limba română și limba rusă*, elaborată de fostul său asistent Alexandru Zaconeț. Analiza atentă a tezei și observațiile pe care le-a făcut s-au dovedit într-un totuș exemplare (Sorina Bălănescu).

Țelul urmărit de editoare este acela de a oferi căile cele mai accesibile, pe care cititorul să ajungă cât mai ușor la esența acestor documente inedite. Pentru că, ne asigură ea, „Multe dintre aceste scrieri sunt reprezentative nu doar pentru timpul când au fost elaborate, ci și pentru stadiul actual al rusisticii și slavisticii de la noi, într-atât de cuprinzătoare, de novatoare și de îndrăznețe sunt ele prin lecția de metodă, de studiu aplicativ și de didactică a predării culturii și limbii/limbilor slave, ca și de intervenții teoretice privind slavitatea văzută de la originile ei și până astăzi” (p. 15).

După doi ani de muncă asiduă, poate chiar mai mulți, profesoara Livia Cotorcea, a reușit să publice un impunător tom de *Restituiri din domeniul slavisticii*, care înfățișează, cum nu se poate mai convingător, orizontul cunoștințelor cărturarului în acest domeniu. Ca și în cazul altor volume din opera postumă a savantului, apariția acestei cărți nu pare să fi fost pe placul unora. Pentru aceștia era, probabil, mai bine dacă nu se publica. Dincolo însă de cârtelele unora sau altora, cartea rămâne o contribuție științifică esențială. Este un frumos omagiu adus de editoare marelui său înaintaș, pe care l-a cunoscut și admirat și ale cărui contribuții slavistice din scrierile de etnologie le-a comentat, întotdeauna, cu competență și probitate profesională.

Silvia Ciubotaru, *Obiceiurile agrare din Moldova raportate la spațiul național*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 682 p.

Volumul pune în valoare colecțiile Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași), o resursă remarcabilă dezvoltată de-a lungul a patru decenii dintr-un proiect inițiat și coordonat de profesorul Ion H. Ciubotaru. Autorul acestui volum impresionant, Doamna Silvia Ciubotaru este un binecunoscut specialist al etnologiei moldave și românești, în general, în timp ce lucrarea de față este prezentată ca rezultat al unei colaborări care reunește o întreagă serie de cercetători dedicați în totalitate domeniului lor: Lucia Berdan, Constanța Buzatu, Lucia Cireș, Viorel Bârleanu, Florin Bucescu, Mircea Fotea, Ștefan Popa și Nicolae Andrei.

Structura cărții include o „Introducere” asupra implicațiilor culturale ale invenției agriculturii în trecutul omenirii, dovezi arheologice și documentare ale uneltelor și tehnicilor agricole în istoria antică și medievală a românilor, precum și folclorul inspirat de munca agricolă în viața sătenilor moldoveni, transilvăneni și munteni (p. 7-54).

Capitolul „Orizonturi etnologice” (p. 55-134) relevă mai întâi un inventar terminologic și simbolic al instrumentarului agrar român (*plugul, sapa, grapa, seceră, coasa, îmblăciul, cremenea/dicania, tăvălugul, vânturătoarea, ciurul*), expus cu ajutorul unor bogate referințe etnografice și comparative, în contextul calendarului agrar, dar și al celui ritual. O a doua secțiune are în vedere tehnica tradițională a *Treieratului cu cai*, în vreme ce o a treia parte se referă la morile de vânt și de apă (din nou, datorită contribuției descriptive a practicilor magice, basmelor, paremiologiei...). *Pâinea și colacii* – produsele agricole centrale – sunt, de asemenea, analizate în semnificațiile lor cutumiare (de exemplu, în context marital). În ceea ce privește ultimul subcapitol, acesta se concentrează pe universul simbolic asociat *Trăgătorilor cu coarne aurite* de-a lungul întregului cadru ceremonial (cum ar fi ciclul sărbătorilor de iarnă) ce decurge de aici.

Câteva „Incursiuni mitologice” (p. 135-194) examinează miturile pluviale ale României într-un context universal (practic, un excurs asupra demonologiei subiacente, în acest caz, a mitologiei agrare românești), precum și descrierile populare din jurul complexului ceremonial al *Plugușorului*, ca o narațiune mitică a ciclului agrar local.

„Retrospectiva bibliografică” parcurge literatura română circumscrisă agriculturii Moldovei, în temeiul cronicilor sau memoriilor unor călători medievali (Matteo Muriano, Marco Bandini...), continuând cu lucrările lui Dimitrie Cantemir (1714) și Ion Ionescu de la Brad (1866), textele populare (urări) culese de Vasile Alecsandri (1866), G. Dem. Teodorescu (1874) ș.a. Contribuția documentară a celebrului scriitor Ion Creangă, precum și cele ale ilustrațiilor etnografice Simion Florea Marian și Elena Niculiță-Voronca (din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea) sunt bine evidențiate. Etnograful Tudor Pamfile, etnologul Petru Caraman și sociologul Henri H. Stahl apar, de asemenea, printre contributorii „etno-agricoli” menționați în această densă bibliografie (p. 195-234).

O amplă secțiune a volumului este dedicată „Tipologiei obiceiurilor agrare” (p. 235-392). Tradițiile enumerate aici includ aratul pământului (*inter allia*, ritualurile de fertilitate și procesiunile de atragere a ploii), calendarul agro-pastoral (cu succesiunea sezonieră a ritualurilor legate de muncile agricole și de creșterea animalelor) și, în sfârșit, clasificarea regională – cu a sa varietate terminologică și diversitate toponimică – a instrumentelor și dispozitivelor tehnice agricole.

Corpusul de 221 de texte ce completează volumul (p. 393-574) reproduce poezia populară din ținuturile moldave prin incantațiile „pluviale” ale Paparudelor și Caloienilor, descântece, colinde de Crăciun, orații ale ciclului agrar (*Plugușorul*) și textele de Semănat ori de Sorcovă (integrate în același context festiv al trecerii anului).

Obiceiurile agrare din Moldova este o lucrare susținută de o bogată bibliografie (cuprinzând 241 de referințe din literatura românească și internațională a temei, printre care Adrian Fochi, Ovidiu Bârlea, Mircea Eliade, Emmanuel Le Roy Ladurie, Marcel Mauss, Arnold van Gennep, Eric Wolf ș.a.) (p. 575-588). O dovadă suplimentară a acribiei documentare a autoarei este reprezentată de cele mai bine de 1000 de așezări ale Moldovei citate (într-un index al localităților, p. 589-612), ca loc de origine a informațiilor etnografice și folclorice ale cărții, o informație tezurizată de Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei. La fel, cei 184 de interlocutori din teren sunt descriși cu rigurozitate în ceea

ce privește numele, vârsta și locurile lor de reședință (p. 613-617). Lucrarea include totodată 32 de fotografii etnografice și picturi ce înfățișează tradiții agrare din România (p. 659-674).

În pofida unei tăceri („evocatoare”, poate, prin ea însăși) asupra schimbărilor pe care procesele politice recente le-au impus condiției contemporane a agricultorilor români, monografia Doamnei Silvia Ciubotaru se constituie într-o *sinteză importantă a unei teme majore pentru istoria și etnografia românilor*. Așa cum autoarea amintește (citând teoria aparținând arheologului român Vasile Pârvan), ceea ce definește *romanismul agricol* al Daciei și Moesiei Inferior „a rezistat de-a lungul întregii perioade medievale, până în prezent, în timp ce *romanismul pastoral* din Dalmația și Moesia Superioară a fost pierdut o dată cu sosirea slavilor” (p. 637). Prin furnizarea de dovezi etno-folclorice ale unei asemenea „rezistențe”, *Obiceiurile agrare din Moldova* reflectă profunzimea spirituală a „dispozitivului” simbolic ce însoțește și hrănește toate mijloacele tehnice ale țăranilor din această provincie românească.

Mulțumită corpusului de texte, dar și abundenței de arhaisme și noțiuni vernaculare ce ilustrează din plin abordarea descriptivă a cărții, cititorul are posibilitatea de a descoperi, la rândul său, noi modalități de explorare a ceea ce lucrătorii moldavi ai pământului au știut a păstra și transmite de-a lungul generațiilor.

Marin CONSTANTIN

Sanda GOLOPENȚIA, *Fluviul Alfeu sau despre exil și întoarceri*.

Proze scurte, eseuri, studii, vol. 1-2, București, Editura Spandaguino, 2017, 586 + 794 p.

Metafora de la care pornește titlul celor două volume de o rafinată ținută grafică, și care l-a încântat cândva pe Roger Caillois, se referă la zeul-fluviu Alpheus, îndrăgostit de nimfa Arethusa, pe care Artemis a transformat-o în fântână: el s-a dus pe cale subterană, ca să întâlnească undele iubitei, până în Ortygia, lângă Sicilia. În inima apelor măloase și amare ale fluviului, izvorul Arethusa are puterea să-și păstreze întreaga prospețime și puritate. Autoarea subliniază în exordiu său: „Pentru mine, fluviul acesta încordat funcționează ca emblemă a exilului fără adaptări excesive” (vol. 1, p. 7).

Ne aflăm în fața unei tetralogii, care reunește volumele *Cartea plecării* (București, Editura Univers, 1995), *America, America* (București, Editura Fundației Culturale Române, 1996), *Vămile grave* (București, Editura Univers, 1999) și *Emigranții Carter* (București, Editura Paideia, 2008).

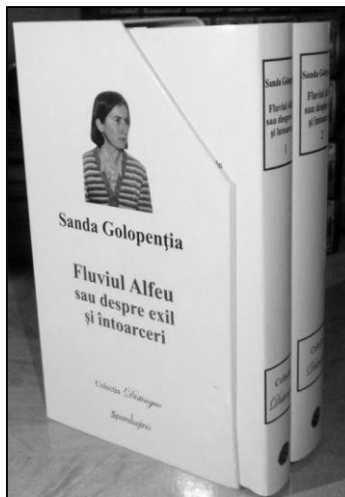
Cartea plecării analizează – așa cum recunoaște Sanda Golopenția – exilul, într-un mod polifonic. În *mantra* fluviului Alfeu este cuprinsă și întoarcerea în țară. Pe lângă textele publicate în ziare și reviste de emigrație, din Statele Unite și Canada, mai sunt incluse treizeci și nouă de eseuri din volumul *Mitul pagubei* (Providence, Hiatus, 1986).

Cum patria, așa cum spunea poetul Nichita Stănescu, „este un dar de a sta locului [...] Așa au apărut și întemeietorii, așa au apărut și plugarii, așa au apărut și ostașii”, *desțărarea* presupune o „întrerupere de identitate, renunțare la oameni, la limbă, la nume rostit cum suna el adevărat, cândva demult, într-o copilărie a sufletului, ca despărțire de gusturi și zgomote prietene, ca amputare de o parte din viață evocată uneori, nepotrivit și fugar, de câte încă un cuvânt rătăcit, o durere vagă, un gest banal” (vol. 1, p. 30).

Urmează câteva file-eseu: *Păpădii*, *Lăzile*, *Amintiri din copilărie*, *Urcuș*, *Patul*, *Un nod în gât și Priveghi*. Sunt spovedanii abia murmurate, în care petale de trandafir sălbatic învăluie o cunună de spini. Bucuriile primei vârste se risipesc în pragul unor realități dure: moartea tatălui, destrămarea speranțelor de mai bine, deznădejdea și agonia încrâncenată a mamei.

În *Transmițătorii* și în *Maestrul* sunt evocați cei care, în ciuda vicisitudinilor, prin furtună și viscol, au ținut aprinsă făclia cunoașterii, mai ales dascălii care i-au îndrumat pașii în filologie, folclor și lingvistică. Parabola prețului plătit de Vlaicu Vodă se aplică mult mai multor luminători de neam.

Miracolul plecărilor cuprinde o promisiune atrăgătoare, unindu-i pe emigranți și pe turiști: „Este, în fiecare plecare, cât de mărunță, un sămbure de libertate, care deschide la infinit drum nădejdiei, ieșirii din carantină și lozincă, vieții” (vol. 1, p. 99). Pentru românii deceniilor 7-8 ale secolului al XX-lea, călătoria în străinătate devenea un ciudat

ritual de inițiere. Ciudat, pentru că, așa cum subliniază autoarea în eseu *Inițieri paradoxale*, este perceput de inițiat „ca un element accesoriu, ca un câștig negativ amar de pe urma a ceea ce părăsise a fi un demers anodin și rutinier” (vol. 1, p. 101). Dacă inițiatul autentic, înghițit de un balaur, ucis și reînviat, rămas fără cei doi dinți din față sau fără ultima falangă a degetului mic, accede la un nou statut în tribul său, emigrantul este exclus definitiv din toate comunitățile naționale.

Pătrunderea în Purgatoriu, în cazul de față la Roma, pensiunea Dina, aduce un plus de încordare și neliniște. Emigranții așteaptă plecarea în Australia, în Canada sau în Statele Unite ale Americii cu înđoială. Se simt depersonalizați și vulnerabili, precum acele suflete care deși au murit în Harul Domnului, nu au dat destulă satisfacție justiției divine. Nici muzeele și nici marile catedrale ale Cetății Eterne nu-i atrag. Dârjii daci de pe Columna lui Traian și de pe Arcul de Triumf al lui Constantin au fost uitați.

Următoarele eseuri ne introduc în peisajul american. Și, ca la sfârșitul *Odiseei*, protagoniștii ajung la Ithaca, unde Cornell University le apare înconjurat de iederă de culoarea merelor ionatane. În secvența *Pitorescul american*, ni se descrie ziua merelor prăznuită bucolic într-un orașel din preajma Ithacăi, cu cidru fierbinte și plăcinte cu fructe. Copiilor li se desenau pe obraji mere roș-gălbui, sclipitoare. Magazinul rural din Lyme, New Hampshire, „cu pesmeți de Vermont, slănină afumată ca în Banat, cu miros de lemn ars cinstit, miere în fagure, fondante de arțar în formă de soldați englezi” (vol. 1, p. 136) se profilează ca o oază unificatoare de epoci și spații. Trupa lui Schumann (*Teatrul Pâine*) cu păpușile sale mari, mânuite din interior, îi evocă autoarei „măștile de carnaval ale unei Europe dispărute, [...] păpușarii cu apropouri din târguri și iarmaroace românești de altădată” (vol. 1, p. 143).

Ca un laitmotiv, revine condiția trăitorilor într-o altă țară decât cea natală, cu adaptări și inadaptări, cu pierderi și câștiguri. În *Mitul pagubei*, Sanda Golopenția sesizează inexorabilul proces al înecării în oceanul lingvistic al limbii engleze. Versurile lui Emil Botta (*Dulciule, ascunsule*) sunt privite ca rezonând cu „viața înstrăinată a celor care trăiesc în alt spațiu decât cel pentru care s-au născut și bat la poarta altor minți decât cele care i-ar fi știut spontan, recunoaște” (vol. 1, p. 163).

Adaptarea emigrantului impune și *Pătımirea numelor*. De asemenea, cât mai numeroase traduceri și abandonuri (cântece uitate, sărbători sărite și vorbe de duh rămase fără noimă). Și atunci apar

Mutații. În noua țară, el nu va mai sluji cultura românească decât accidental sau sporadic. Autoarea surprinde trei tipuri de schimbări. Primul presupune o *reinvestire*, emigrantul alegând limba de mare circulație. Al doilea afectează *adresarea*, pentru că „fiecare dintre subgrupurile de români determinate de țara de adopție și de momentul în care au emigrat are partea lui de lucruri pe care nu e pregătit să le audă” (vol. 1, p. 203). Al treilea tip privește conținutul însuși al expresiei culturale. Creatorii nu se mai adresează conaționaliilor și nici nu mai oferă străinilor date corecte despre locurile de obârșie.

Câte un strigăt de disperare răzbate în aceste frânturi de gânduri, cum ar fi cel din *Scris respirație*: „Scriu ca să trăiesc. Ca să nu mă sufoc. Să nu mă înec. O frază, o gură de aer” (vol. 1, p. 211), sau cel din *Destine*: „*Comunicăm de pe poziții imposibile*. Întâi, prin ce avem de spus. Care e, fie un oftat, un suspin, fie un reproș mai mult sau mai puțin explicit [...] vorbim fiecare mai mult sau mai puțin singuri [...] vocea ne sună tot mai spart” (vol. 1, p. 223). În eseu *Limba minții noastre* se conturează lipsa de comunicare datorată decalajului de timp și spațiu.

Într-un interviu dat lui Eugen Giurgiu (*Dialog cu privire la emigrație și exil*), Sanda Golopenția revine asupra distincției dintre exilat și celelalte categorii de români trăitori în afara granițelor țării. Exilatul nu are prezent sau are un prezent care nu-l satisface și atunci „se forțează să trăiască simultan – bătrânește athletic și «flotant» – trecutul și viitorul” (vol. 1, p. 303). Autoarea privește cu luciditate primejdiile care îi pasc pe exilați: relativismul, care duce la îmbătrânirea elanurilor inițiale, derealizarea provenită din izolarea într-un *no man's land* protejat și, mai cu seamă, ierarhizarea și complexarea, căci atunci când, „contactul cu bunăstarea apuseană îi face să devină doar paraziți ai ei bugetivori și falnici, atunci, și pentru țara de origine și pentru țara în care trăiește, exilatul a devenit negliabil” (vol. 1, p. 314).

Volumul *America, America* reunește un număr de texte transmise de Sanda Golopenția la Radio Free Europe/Radio Liberty între anii 1982-1995, precum și două articole (*Făcături alese* și *Cartea-scrisoare*) publicate în revista „Arca”. În prima parte, intitulată *Drumuri*, parcurgem alături de autoare traseul pelerinilor aduși în America anulului 1620 de vasul Mayflower (*Plymouth*) sau în deșerturile californiene din jurul lui Palm Spring, pe urmele mirajului Ubar sau Las Vegas. De un interes aparte rămâne prezentarea retrospectivei Matisse, organizate de Muzeul de Artă Modernă din New York între 24 septembrie 1992 și 12 ianuarie 1993 (*Matisse la New York*).

Format în atelierul lui Gustave Moreau și fiind admirator al picturii lui Paul Cézanne, Henry Matisse l-a avut alături ca prieten pe Theodor Pallady din spița boierului moldovean Vasile Canta, fiul marelui logofăt Nicolae Cantacuzino și al Elenei Sturza. Nu putem ști dacă prin intermediul pictorului ieșean a obținut acele ii care apar în creațiile sale (Sanda Golopenția pomenește de patru picturi și de trei desene cu acest subiect). Ce cunoaștem cu certitudine este faptul că acești doi artiști au avut un bogat schimb epistolar. Cu toate divergențele dintre ei, din perioada în care Matisse cultiva cromatismul exaltat, excesiv al fovilor, iar Pallady se apropiase de post-impresioniștii Pierre Bonnard și Edouard Vuillard, în cele mai multe discuții se completează și se înțeleg.

Mai atașat de cromatică, Matisse îl întreabă într-o scrisoare: „– De ce nu pictezi? Desenul nu este totuși decât femela, în timp ce pictura e masculul”. Dimpotrivă, pictorul român considera că „desenul poate fi de sine stătător... în timp ce culoarea fără desen rămâne ceva nevertebrat... delicvescent”. Tăios în linie, franc în culoare, inventiv în forme, Matisse nu renunță la desen. Uneori armonii orientale, arabescuri surprinzătoare îl apropie de stilul confratelui său. Într-o scrisoare trimisă la Nisa în 1941, Pallady îi spunea: „Cu toate marile tale calități de colorist, ceea ce te salvează, Matisse, este desenul tău” (Raoul Șorban, *Theodor Pallady*, 1975). Zambaccian surprinde rafinamentul celor doi pictori și specificul lor. Pallady împrăștie prin compozițiile sale o mireasmă de busuioc și levănțică, iar nu esențe precum Matisse. Dar toate acestea s-ar putea să fi apărut și în volumul de cinci sute de pagini, cu peste trei sute de planșe color și cu un total de aproape șase sute de reproduceri publicat de organizatorii retrospectivei de la New York.

În secvența intitulată *Cărți* a volumului *America, America*, Sanda Golopenția recenzează câteva dintre cele mai reprezentative romane americane ale sfârșitului secolului trecut, create de Susan Dodd (*Mamaw*), James Kaplan (*Drumurile lui Pearl*), Anne Bernays (*Profesor Romeo*), Douglas Bauer (*Dexteritate*) și Random House (*Castelul de apă*). De asemenea, analizează filosofia americană a aceleiași perioade, concepte antropologice și ecologice, teoria haosului (între *Jurassic Park* și preceptele eseistului francez Jean Baudrillard) și lucrări de viitorologie.

În subcapitolul intitulat *Savannah* este prezentat romanul lui John Berendt, *Midnight in Garden of Good and Evil*. Apărută în anul

1994, cartea a fost ecranizată trei ani mai târziu de Clint Eastwood (cu John Cusack, Kevin Spacey și Jude Law în rolurile principale) într-o versiune carismatică, în care sâmburele amar al crimei comise de rafinatul colecționar Williams este învăluit de atmosfera pitorească a orașului sudist. Sanda Golopenția este cucerită de unele obiceiuri cu adânci rădăcini în cultura populară. Astfel, ușa de la intrarea principală a locuințelor din Savannah, scoasă la nevoie din țâțâni, servea în mod regulat ca targă pentru morți. Obiceiul amintește de poarta specială a locuințelor italiene medievale, care nu se deschidea decât atunci când urma o înmormântare, sau de mult mai vechea datină a așezării sicriului deasupra stâlpilor de la intrare. Cadavrul simbolic al soldatului nordist pus în fundul căruțelor la defilarea de Sfântul Patrick nu-i decât ipostaza persiflantă a unui cenotaf.

În secvența *Căutările clipei*, autoarea merge pe urmele orașelor-satelit americane (*Tehno-urbiile*), ale unui eșec financiar generat, la 1991, de Bruce Sundlum, guvernatorul proaspăt numit al statului Rhode Island, ale comisiei etice din același ținut, sau ale avatarurilor *gender gap*-ului, sau ale autonomiei universitare.

Al doilea volum al cărții de față cuprinde în prima parte culegerea *Vămile grave*, în care sunt acumulate materiale legate de bilanț și autobilanț, „ca modalitate de construcție”, „amănunțind îndoieli postmoderne cu privire la scris și cultură [...], la rostul adânc al iubirii, sărbătorilor, infirmității sau poeziei în vieți, la raporturile închețosate dintre rațiune și emoție, rostire și tăcere, dispreț și dragoste, cosmopolitism și patriotism, teama de trecut și teama de viitor” (vol. 2, p. 14). Sunt evaluări ale scriitorilor „obsedantului deceniu”, cei mai mulți căzuți în desuetudine, plătind cu neluarea în seamă a poeziilor reușite vechile „antologii ale rușinii”. În *Jurnal I*, Ion Caraion încearcă o trecere în revistă a patruzeci de ani de literatură românească cu „metonimice portrete și interpretări de scriitori” (vol. 2, p. 17). Ca în cazul altor evaluări, se strecoară și aici o mare doză de subiectivism.

Obsesia unor încadrări în strâmte scheme prestabilite face ca poeți precum Ioan Alexandru, Adrian Păunescu, Marin Sorescu sau Nichita Stănescu să fie minimalizați. Mai gravă este impunerea unor alternative. Emil Botta, Ștefan Augustin Doinaș sau Al. Philippide sunt valoroși prin ei înșiși, nu prin comparație cu alți creatori. Oricâte greșeli ideologice s-ar pune pe seama lui Serghei Esenin sau Vladimir Maiakovski, ei continuă să rămână poeți autentici, nemuritori prin opera lor.

Eseul *Tăceri* pornește de la cartea cu același nume a scriitoarei americane Tillie Olsen, care descrie câteva feluri de tăceri, de la cea impusă de cenzura unui regim politic, până la tăcerea perfecționistului care nu va publica până nu va fi mulțumit de creația sa. În acest context, tăcerea românească pornește de la „tăcere-destin-cultural-global” și ajunge la „tăcere-internă-provocată” (vol. 2, p. 45). Rostirile retroactive, exprimările prin parabolă, mit, complex oniric, cifru, ca și ventrilocismul nu ridică decât parțial vălul tăcerii.

Am putea adăuga la aceasta faptul că scriitorii noștri nu sunt traduși în limbi de largă circulație și nici prezentați cum se cuvine de cei care ar putea să o facă. Nici măcar protagoniștii acelei explozii estetice „fără precedent a literaturii române, considerată de mulți drept cea mai modernă literatură din fostul bloc comunist” (vol. 2, p. 99) nu s-au bucurat de o soartă mai bună. Lipsesc *hermeneuții*, iar uneori apare *complexul Salieri*.

Pendulând între două culturi, cea de origine și cea de adopție, exilatul își uită adesea competențele. Sanda Golopenția, pornind de la minimalizarea filosofiei române într-un articol pentru *The Encyclopedia of Philosophy* (editată de Paul Edwards în 1967), scris de Mircea Eliade la dimensiuni minime (jumătate de pagină dintr-o lucrare de opt volume masive), se întreabă cu neliniște: „Scriem oare diferit după cum e vorba de cultura «tare» a Occidentului și cultura noastră? Ne păstrăm acribia și profesionalismul doar pentru circumstanțele în care nu suntem chemați să ne rostim asupra culturii românești?” (vol. 2, p. 115).

Iată cum am pierdut un savant de o mare cultură se intitulează medalionul dedicat folcloristului-martir Petre Ștefănuță, ale cărui scrieri „își așteaptă încă cititorii pe măsură. Cinstite, solitare, curmate, ele vor rodi de bună seamă într-o zi pe care ni se impune s-o apropiem” (vol. 2, p. 277-278).

În eseu *Moarea ochilor*, autoarea pornește de la retrospectiva din 15 octombrie 1995 – 28 ianuarie 1996, dedicată pictorului Winslow Homer. Socotit cel mai mare pictor american al secolului al XIX-lea, acesta avea formație de gravor, de aici și concepția sa asupra variațiilor de lumină și umbră, pe care le considera mai puțin importante pentru obținerea unor vibrații coloristice, decât pentru exprimarea clară a unor imagini. Reporter al războiului civil, pictorul surprinde „partea firească neretorică și individualizată” (vol. 2, p. 306) a evenimentelor. Personajele reprezentate de el se comportă cu o degajare și naturalețe străine de orice poză. Realismul tablourilor sale este adesea încrâncenat. Eroii acestora sunt încleștați într-o luptă acerbă cu natura aspră, ostilă. Vânează în păduri

sumbre, amenințătoare sau pescuiesc sub uragane. Chiar și jocurile copiilor se desfășoară sub nori negri. Multe reprezentări au valențe etnografice: la înmormântările de atunci se puneau snopi de grâu pe sicrie, „într-o explicitare rituală care confirmă forța legăturii metaforice dintre seceriș și război” (vol. 2, p. 306).

Dintre cărțile recenzate în această parte a volumului secund al lucrării la care ne referim, distingem romanul *Gump & Co[mpany]*, publicat în 1995 de Winston Groom ca o continuare a mult mai cunoscutului *Forrest Gump*, ecranizat în 1994, cu Tom Hanks în rolul principal. S-ar părea că este vorba de un erou care „marșează la toate afacerile, crede în toate proiectele, se înhamă la ele deplin și, de fiecare dată, în *hybris* comic, reușita prea mare duce la explozie sau faliment à la Zorba, iar faza de urcuș târât al ciclului se reia fatidic” (vol. 2, p. 323-324). Groom revine la imaginea aceluia Jacques Bonhomme din Franța secolului al XIV-lea recidivat, în parte, în americanul Ionathan, pe a cărui încăpățânată hărnicie se sprijinea o întregă societate. De această dată, *Gump*-ii anilor '80 ai secolului trecut, „care ascultă de dispoziții chiar atunci când acestea sunt de neînțeles” (vol. 2, p. 327), luptă în Vietnam și-și salvează camarazii, muncesc zi lumină și cred în miracolul american aproape instinctiv. Dar ei nu se pot confunda cu Till Buh-oglină, cu Nastratin Hogeia, Păcală sau Șveik, pentru că sunt sinceri, inocenți, nu disimulează, nu sunt capabili de vorbe meșteșugite și, mai ales, sunt lipsiți de istețimea acestora.

Sub titlul *Bilanțuri și deschideri*, Sanda Golopenția include dialogul purtat cu Letiția Guran, pe data de 7 ianuarie 1998. Sunt amintite aici, alternativ, aspecte ale exilului din 1980 și ale reînțarcerii în România, după zece ani. Adaptarea dificilă în mediul american, tristețea recuperării, după patruzeci de ani, a unui fragment din ultima autobiografie semnată de Anton Golopenția și a copiei unei scrisori paterne adresate ei în 1950, dar care n-a mai ajuns la ea, se împletesc în noul destin al autoarei. Publicând în America din culegerile de descântece ale mamei sale, Ștefania Cristescu, Sanda Golopenția mărturisea că această activitate a constituit „un leac de dor”, dar mai cu seamă o reacție firească împotriva „disprețului cultural care se practică, la adresa folclorului, în departamentele de limbi și literaturi moderne” (vol. 2, p. 351).

Ultima carte inclusă în tetralogie, *Emigranții Carter*, se împarte în trei secvențe: *Exil, emigrație; Aproape, departe și Reveniri*. Cu parcimonie și cu un simț aparte al decelărilor, limpezirilor și

ordonărilor, autoarea realizează o radiografie a emigrației românești și a altor emigrații. În funcție de distanța parcursă din țara natală până la cea de adopție se poate stabili „un exil *apropiat*, unul *mijlociu* și unul *depărtat*” (vol. 2, p. 402). Există și un exil *în zigzag*, cum a fost cel al francezilor emigrați în Canada, în secolele XVII-XVIII și de acolo plecați, după 1860, în Noua Anglie.

Înainte de așa-zișii emigranți Carter, din anii '70-'80 ai secolului al XX-lea, au fost emigranții plecați în Statele Unite în preajma Primului Război Mondial (prezențați într-o teză de doctorat de Christina Galitzi). În recenzia la cartea lui Anca Hartular, intitulată *Merem în America*, aflăm despre fenomenul unei emigrații pendulatorii, cei plecați revenind în țară după câștigarea unei sume de bani suficiente pentru a-și întemeia o gospodărie.

Emigranții pe timp îndelungat încearcă să-și păstreze limba vorbită în satul natal, chiar și atunci când nu mai au interlocutori. Astfel, una dintre femeile abordate de Anca Hartular, de loc din satul Daneș – Mureș, care, după cincizeci de ani trăiți în America, mai știa limba părintească, se confesa: „Vorbesc sângură, când îs sângură, vorbesc sângură. Și zâua, și noaptea, și visez rumânește” (vol. 2, p. 549).

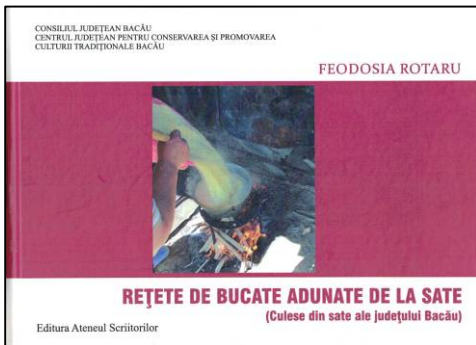
Interviurile luate Sandei Golopenția de Gabriel Stănescu (*Aparțin unei generații de outsideri*), de Gabriella D'Anton Valcev (*Viața abstractă a emigranților*) sau de Carmina Popescu (*Despre șaptele și tăcerile culturii române în Statele Unite*) au drept fir călăuzitor condiția de exilat și tribulațiile pe care le implică aceasta.

Între asumarea, la plecare, a unei vini, aceea de a se „sustrage misiunilor locului” (vol. 2, p. 607) și truda de a restabili punți noi la întoarcere, se întind înfinituri de străinătate cu acumulări și risipiri, cu tăceri și rememorări. Din când în când, ca un leac pentru alean, ca un clopot îndepărtat, se amintește satul maramureșean Breb, un genuin „loc de elecție” (vol. 2, p. 646).

Revenind la mitul, luat ca emblemă pentru aceste scrieri, despre puterea apelor freactice de a purifica obosite și măloase fluvii de la suprafață, trebuie să observăm că se bazează pe un sacrificiu, cel al fecioarei Arethusa. Nimfă a pădurilor și hesperidă, aceasta nu poate fi decât patria de pământ, lut și piatră, de apă și văzduh, unde se vorbește în limba română.

Feodosia ROTARU, *Rețete de bucate adunate de la sate*
 (Culese din sate ale județului Bacău), Bacău,
 Editura Ateneul Scriitorilor, 2017, 250 p.

Rezultat al colaborării dintre conducerea Centrului Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Bacău și Feodosia Rotaru, neobosit cercetător și fin observator al realităților etnografice băcăuane, volumul *Rețete de bucate adunate de la sate* se încadrează în categoria cercetărilor de istorie orală, bazate pe informații adunate din teren, legate de rețetele de altădată de pregătirea și prepararea alimentelor. Munca realizată de autoare și echipa sa, caracteristică importantă a cercetătorului etnograf, ne aduce considerații importante asupra alimentației tradiționale din trei zone etnografice: Trotuș, Bacău și Colinele Tutovei, însumând un număr de 14 localități, repertoriate între anii 2016 și 2017.

Structurată în două părți, lucrarea de față este mai mult decât o simplă carte de bucate, cum am fi tentați să credem, dacă este să ne luăm după titlu, fiind în fapt o introducere importantă și necesară în istoria obiceiurilor și preocupărilor oamenilor din această zonă circumscrisă comportamentului alimentar. Bazându-se pe un bogat material documentar arhivistic, cules mare măsură din mărturisirile călătorilor străini, autoarea realizează un istoric al alimentației locale, plecând de la perioada antică și până în prezent. Comportamentul alimentar al oamenilor a fost influențat în bună măsură de resursele mediului geografic în care viețuiesc, precum și de contextul istoric; studiul alimentației unui popor sau a unui grup aduce cu sine informații prețioase despre evoluția acestuia, actul alimentar sincronizându-se de cele mai multe ori cu cel cultural.

Pornind de la ocupații ale geto-dacilor, precum cultivarea cerealelor și creșterea animalelor, autoarea reconstituie, folosind și dovezile găsite în situri, modul autohton de hrănire, bazat, în mare parte, pe consumul de cereale: grâu, mei și orz, de leguminoase și mai rar de carne, obținută din vânat. Totodată, aflăm informații și despre miere, ca

principal și râvnit produs al stupului, care apare menționată, alături de ceară, în documentele interne moldovenești și în scrierile călătorilor străini. Foarte importante în economia agrară a acestui spațiu geografic au fost viile și livezile, ce au avut darul de a statornici oamenii locului, ducând la apariția așezărilor permanente, o evoluție față de caracterul devălmaș al stăpânilor de pășuni și pământ arabil, ce își părăseau la un moment dat locul, mutându-se în altă parte, unde găseau zone mai bune de lucrat.

Valoarea documentară a cărții rezidă și din multele informații despre alimente, obiceiuri și rețete autohtone de mâncăruri, consemnate de călătorii străini (călugări misionari ortodocși sau catolici, militari, conducători greci), scoțând în evidență schimbări ale comportamentului alimentar în contextul evenimentelor istorice ce au marcat Țara Moldovei. Astfel, se arată modul frugal, aproape sărăcăcios în care se hrăneau țărani, precaritatea ingredientelor folosite, reduse de multe ori doar la porumb, mămăliga fiind alimentul de bază menționat în aproape toate informările; obicei alimentar oarecum autoimpus, având în vedere vicisitudinile istoriei, turcii cerând cantități mari de grâu pentru alimentarea Constantinopolului, țărani fiind practic nevoiți să se orienteze asupra culturii porumbului în defavoarea grâului.

În condițiile în care bogățiile țării (boi, oi, păsări, iepuri, miere, unt, brânză) reprezentau o parte importantă din birul plătit turcilor și fanarioților, țaranului nu-i rămânea decât această masă sărăcăcioasă, bazată pe mămăligă, amestecată câteodată cu lapte, carnea fiind consumată cu zgârcenie, mulți dintre ei mulțumindu-se doar cu ouă prăjite, unt și ceva lapte, în contradicție cu boierii care se hrăneau ceva mai bine. În aceste condiții, apariția primei cărți de bucate (Iași, 1841), avându-i ca autori pe Mihail Kogălniceanu și Costache Negruzzi, marchează o premieră, cele *200 de rețete cercate de bucate și prăjituri și alte trebi gospodărești* dând naștere ulterior și altor scrieri în domeniu, marcând o modernizare a societății la mijlocul secolului al XIX-lea.

O atenție deosebită este acordată legăturii dintre alimentație și timpul calendaristic, relația cotidian – sărbătoresc fiind reflectată și în cadrul actului alimentar. Cantitatea și calitatea produselor consumate țineau cont în mare măsură de specificul timpului, cotidian (profan) sau sărbătoresc (solemn). Există un specific al mâncărilor perioadelor de post și unul al dulcelui cășlegilor. La mari sărbători, țaranul se îngrijea să aibă pe masă mâncăruri deosebite (pâine, carne, cârnați, caltaboși, borș, colaci, mai rar cozonaci); în rest mâncarea era monotonă (ciorbă de

fasole, mazăre, cartofi, linte, sfeclă roșie, cartofi fierți, bostan copt, pește sărat și afumat, mai rar ouă, doar atunci când le era sezonul). Laptele de vacă (dulce sau bătut) se consuma relativ puțin, numai atunci când omul avea o vacă în bătătură; în perioadele de post se smântânea, făcându-se din el brânză și smântână și mai rar unt, considerat o delicatasă.

Stilul precar de alimentație a fost și în atenția medicilor vremii, care arătau valoarea nutrițională scăzută a mâncării comparativ cu greutatea muncii la care țărani erau supuși, ducând la apariția multor boli (mai ales în cazul copiilor și a bătrânilor).

Partea a doua a volumului prezintă rețete culinare culese de la informatorii zonei, din care se desprind amănunte importante legate de preparatele specifice Bacăului. Se remarcă în primul rând rețetele ce însoțeau solemnitatea sărbătorilor, fie de iarnă sau pascale, ce presupunea o minuțioasă pregătire a ingredientelor; multe dintre ele se bazau pe carne, timpul sacru fiind prefațat astfel de sacrificiul unui animal și de făcutul pâinii. Atrag atenția bucatele pregătite pentru *dulcele Crăciunului* din carnea porcului crescut în bătătură, precum și cele pentru Paști, când se mânca miel. Lăsata secului, înainte de începutul Postului Mare, era un alt prilej de răsfăț culinar, atât pentru românii catolici, cât și pentru cei de rit ortodox, *găina umplută*, *puiul cu smântână*, *sarmalele* și nelipsitul *ou fiert*, ca să treacă postul mai ușor, însuflând petrecerea sfârșitului câșlegilor de iarnă.

În zonă, ca de altfel în toate regiunile unde s-au crescut oi și vaci oi, o componentă importantă a alimentației țaranului s-a bazat pe lapte și preparate din lapte, *ursul ciobănesc*, făcut din zer amestecat cu mălai, brânză de burduf și sare, *cașul*, *urda*, *janțul*, *untul*, *balmușul* sau *bulzul* fiind mâncăruri de bază ale gastronomiei pastorale.

În totală opoziție cu abundența meselor ceremoniale, mâncărurile de post prezentate erau simple, fiind marcate de austeritate, bazate în mare parte pe leguminoase (fasole, cartofi), *buruieni* proaspete, în funcție de sezon, ciuperci, perje uscate și afumate – *loznița* fiind nelipsită din gospodăria țărănească.

Actul alimentară rămâne în continuare un segment important al culturii noastre populare, valorificarea informațiilor legate de acesta aducând clarificări importante asupra patrimoniului imaterial din zona Bacăului.